

Een lectuur van De aftocht van Paul van Ostaijen in zijn politieke context

Auteur : Debras, Katleen

Promoteur(s) : Spinoy, Erik

Faculté : Faculté de Philosophie et Lettres

Diplôme : Master en langues et lettres modernes, orientation germaniques, à finalité didactique

Année académique : 2019-2020

URI/URL : <http://hdl.handle.net/2268.2/10384>

Avertissement à l'attention des usagers :

Tous les documents placés en accès ouvert sur le site le site MatheO sont protégés par le droit d'auteur. Conformément aux principes énoncés par la "Budapest Open Access Initiative"(BOAI, 2002), l'utilisateur du site peut lire, télécharger, copier, transmettre, imprimer, chercher ou faire un lien vers le texte intégral de ces documents, les disséquer pour les indexer, s'en servir de données pour un logiciel, ou s'en servir à toute autre fin légale (ou prévue par la réglementation relative au droit d'auteur). Toute utilisation du document à des fins commerciales est strictement interdite.

Par ailleurs, l'utilisateur s'engage à respecter les droits moraux de l'auteur, principalement le droit à l'intégrité de l'oeuvre et le droit de paternité et ce dans toute utilisation que l'utilisateur entreprend. Ainsi, à titre d'exemple, lorsqu'il reproduira un document par extrait ou dans son intégralité, l'utilisateur citera de manière complète les sources telles que mentionnées ci-dessus. Toute utilisation non explicitement autorisée ci-avant (telle que par exemple, la modification du document ou son résumé) nécessite l'autorisation préalable et expresse des auteurs ou de leurs ayants droit.

Een lectuur van ‘De aftocht’ van Paul van Ostaijen in zijn politieke context

Travail de fin d’études présenté par DEBRAS Katleen en vue de l’obtention du
grade de Master en langues et lettres modernes, orientation germaniques, à finalité
didactique.

Promoteur: SPINOY Erik

Année académique 2019-2020

Dankwoord

Eerst wil ik graag mijn promotor Prof. Spinoy bedanken voor de documenten die hij mij ter beschikking stelde, voor zijn adviezen en zijn beschikbaarheid.

Graag bedank ik ook mijn lezers Prof. Steyaert en meneer Sonnenschein voor de tijd besteed aan het lezen van mijn scriptie.

Ik ben dankbaar aan mijn familie en mijn vrienden voor hun hulp tijdens het schrijven van mijn scriptie en voor hun steun tijdens mijn studies.

Inhoudsopgave

1. INTRODUCTIE.....	4
1.1. ONDERWERP	4
1.2. STRUCTUUR.....	5
2. POLITIEKE CONTEXT IN BELGIË VOOR DE EERSTE WERELDOORLOG	7
2.1. SOCIALE KWESTIE	7
2.2. TAALKWESTIE	8
3. BELGISCHE POLITIEKE CONTEXT TIJDENS DE OORLOG 1914-1918.....	11
3.1. OVERTREDING VAN DE BELGISCHE NEUTRALITEIT	11
3.2. FLAMENPOLITIK	11
3.3. BESTUURLIJKE SCHEIDING	12
3.4. ACTIVISME EN PASSIVISME: GENERATIECONFLICT	14
3.4.1. <i>Passivisme</i>	15
3.4.2. <i>Activisme</i>	16
3.4.3. <i>Frontisme</i>	19
3.4.4. <i>Raad van Vlaanderen</i>	20
3.4.5. <i>Van Ostaijens positie</i>	22
4. HET EINDE VAN DE OORLOG	25
4.1. IN DUITSLAND	25
4.2. IN BELGIË.....	25
4.2.1. <i>Voor het activisme</i>	26
4.2.2. <i>Voor de arbeidersklasse</i>	27
5. ‘DE AFTOCHT’.....	28
6. KARL LIEBKNECHT	33
6.1. DUITSE REVOLUTIE 1918-1919	34
6.1.1. <i>Begin van de Novemberrevolutie</i>	34
6.1.2. <i>Arbeidersraden</i>	35
6.1.3. <i>Spartakistenopstand</i>	35
6.2. PAUL VAN OSTAIJEN EN HET COMMUNISME	36
6.2.1. <i>Dadaïsme</i>	36
6.2.2. <i>Communisme</i>	37
6.3. LIEBKNECHT IN ‘DE AFTOCHT’	39
7. KARDINAAL MERCIER.....	43
7.1. PATRIOTISME ET ENDURANCE.....	43
7.2. ANTI-VLAAMS	45
7.3. VAN OSTAIJEN EN KARDINAAL MERCIER.....	48
7.4. MERCIER IN ‘DE AFTOCHT’	50
8. ADOLPHE MAX.....	53
8.1. ADOLPHE MAX EN DE VLAAMSE BEWEGING.....	55
8.2. ADOLPHE MAX IN ‘DE AFTOCHT’	56
9. WILSON.....	57
9.1. PEACE WITHOUT VICTORY	58

9.2.	WILSONS VEERTIEN PUNTEN EN HET VREDESVERDRAG VAN VERSAILLES	59
9.3.	WILSON EN HET ACTIVISME.....	62
9.4.	WILSON IN 'DE AFTOCHT'	63
10.	EMILE VANDERVELDE.....	67
10.1.	VANDERVELDE EN HET ACTIVISME.....	69
10.2.	VANDERVELDE IN 'DE AFTOCHT'	71
11.	CONCLUSIE.....	73
12.	BIBLIOGRAFIE	75
12.1.	LITERATUURBRONNEN	75
12.2.	AFBEELDINGEN	84

1. Introductie

1.1. Onderwerp

De Belgische geografische situatie heeft altijd invloed op zijn volken gehad. Enerzijds op de Latijnse cultuur, anderzijds op de Germaanse cultuur. Al de bevolking vooral Vlaams was, had het Frans, uit een commercieel en politiek oogpunt gezien, toch meer gewicht. Vanaf de onafhankelijkheid van België is het Vlaams op zoek naar zijn plaats in het systeem. De verschillende instellingen in het Frans leidden tot een gevoel van onrecht bij de Vlaamse bevolking, die zelfs hun eigen taal niet konden aanleren. Deze bewustwording, samen met het toenemende sociale problemen, – als gevolg van de groeiende industrialisatie – leidden tot onrust. Deze opstoten leidden tot sommige hervormingen, bijvoorbeeld het algemeen meervoudig stemrecht in 1893. Dit laatste bracht de politiek ertoe om op een andere manier te gaan denken, en dus meer rekening te houden met de socialisten en de Vlamingen. Deze veranderingen gaven macht aan enerzijds het flamingantisme en hun belangen, anderzijds aan de arbeidersbeweging.

Ondanks de wil van de bourgeoisie om de oorlog te vermijden, lukte het niet. Ook de verschillende arbeidersbewegingen, internationaal verbonden, konden het conflict niet uit de weg gaan.

Tijdens de bezetting hebben Vlaams-nationalistische activisten en Duitsers een basis voor overeenstemming gevonden om hun wensen en plannen na te komen door de *Flamenpolitik*. Bezetting, geweld, oproeren is dus de context waarin Paul van Ostaijen (1896-1928), en in het algemeen, de Belgische bevolking zich tijdens de oorlog bevond. Paul van Ostaijen, auteur van het werk dat mij interesseert, ‘De aftocht’, was tijdens de bijzondere context van de oorlog verre van neutraal te noemen. Hij legde immers zijn hele ziel in het activisme.

Ik had, als student in Germaanse taal- en letterkunde, al over Paul van Ostaijen gehoord in de les *Histoire de la langue néerlandaise III: 1880-1940* maar ook vorig jaar, waarin de hele les over de auteur van ‘De aftocht’ ging: *Moderne poëzie in Vlaanderen*. Beiden werden door Prof. Spinoy aan de Universiteit van Luik gegeven. Daar ben ik de auteur beginnen te appreciëren. Het is vooral de laatste les

die mij gemotiveerd heeft om mijn scriptie samen met Prof. Spinoy in de literatuur te maken. Al lang ben ik door de geschiedenis geïnteresseerd. Mijn scriptie gaat over het laatste gedicht ‘De aftocht’ van de door Paul van Ostaijen in 1921 gepubliceerde bundel *Bezette Stad*. Deze laatste beschrijft Antwerpen tijdens de Eerste Wereldoorlog maar verscheen pas tweeënhalf jaar na het einde van de oorlog. Door deze tijds kloof liet Van Ostaijen zichzelf toe om beïnvloed te worden door andere gebeurtenissen van de periode na de oorlog: de Duitse revolutie en het vredesverdrag van Versailles zijn daar twee voorbeelden van. De politieke setting van die periode was dus eerder ‘exceptioneel’. Wat hier belangrijk is, is hoe de politieke situatie van toen de schrijver heeft beïnvloed en hoe we dat kunnen zien in het gedicht ‘De aftocht’. Daarvoor heb ik de persoonlijke notities van mijn promotor Prof. Spinoy gekregen, wat mij veel heeft geholpen om artikels over dit onderwerp te verzamelen.

1.2. Structuur

In de volgende pagina’s heb ik geprobeerd om de context van voor, tijdens en na de oorlog omstandig te beschrijven om de motivaties van de activisten beter te begrijpen en een beter inzicht te krijgen in de situatie waarin ze zich bevonden. Dit betreft de eerste drie hoofdstukken. Eerst zal er gesproken worden over de sociale kwestie (2.1.) en de taalkwestie (2.2) voor het begin van de Eerste Wereldoorlog. De sociale kwestie en het socialisme worden besproken omdat het met de Vlaamse kan worden verbonden, maar ook omdat Paul van Ostaijen later een communist zal worden. Vervolgens wordt er aandacht besteed aan de periode 1914-1918, eerst in het algemeen (3.1.), dan worden de politieke complexen dieper uitgelegd (3.2. tot en met 3.4.). Daarvoor spreek ik over het passivisme (3.4.1.), het activisme (3.4.2.)... Dit hoofdstuk eindigt met Paul van Ostaijens positie binnen dat conflict (3.4.5). Daarna wordt een kort overzicht van de gebeurtenissen van het einde van de oorlog wordt dan gegeven: Duitse Novemberrevolutie, het vredesverdrag van Versailles, troonrede van de Koning op 22 november...

Daarna wordt er specifiek aandacht besteed aan het gedicht ‘De aftocht’ (5), waarmee we tot de kern van de zaak komen. In dit deel wordt er in het algemeen

over de gedichtenbundel gesproken en verder wordt het gedicht in detail uitgelicht. Deze sectie houdt zich ook bezig met de politieke opvattingen van Paul van Ostaijen en hoe ze merkbaar zijn in het gedicht.

De rest van de scriptie wordt aan verschillende vroegere ‘beroemdheden’ gewijd. Immers, Paul van Ostaijen noemt invloedrijke figuren van die oorlogsperiode en die markante persoonlijkheden waren voor hem. De eerste politieke figuur die genoemd wordt in het gedicht, en die terug te vinden is in hoofdstuk 6, is de Duitse communist Karl Liebknecht, voor wie de auteur sympathie had. Daarna verschijnen ook sommige namen die de Belgische orde van toen en het katholicisme vertegenwoordigden. De auteur had aan bepaalde van hen een afschuw, zoals de Belgische kardinaal Mercier (7) of de Brusselse liberale burgemeester Adolphe Max (8). Hij verwijst ook naar de Amerikaanse President Wilson (9) met zijn vredesprogramma van veertien. De laatste figuur die verschijnt is die van de Belgische socialist Emile Vandervelde (10), waaraan Paul van Ostaijen, als communist en als activist, ook een hekel had. Voor elk van deze personen, zal ik het hebben over hun ‘leven’, over hoe ze beroemd werden en wat relevant is ten opzichte van de politieke situatie van de oorlog. Er zal ook gesproken worden over hoe ze de activisten of de Vlamingen zagen of omgekeerd. Ten slotte, en zeker niet onbelangrijk, wordt er gesproken over hoe ze werden beschouwd door Van Ostaijen met behulp van het gedicht.

2. Politieke context in België voor de Eerste Wereldoorlog

2.1. Sociale kwestie

De periode van 1885 tot 1914 heeft een stempel op de bevolking gedrukt en op het maatschappelijk leven, zowel op sociaal, economisch en politiek niveau. De oorzaak daarvan is de toenemende democratisering die het gevolg was van de uitbreiding van het kiesrecht in 1893. Op dat ogenblik bestonden er drie ‘grote’ politieke partijen: de liberale partij, de katholieke partij en de socialistische partij, van die laatste maakte Emile Vandervelde een deel uit. Later kom ik op hem terug (zie 10.). De katholieke partij was zogenaamd rechts en de twee andere waren links. Daarom waren de liberale en socialistische partijen tegenstanders van de katholieken en dus antiklerikaal. Gedurende dezelfde periode hadden de katholieken, en niet zoals voorheen de liberalen, de absolute meerderheid (Witte en Craeybeckx 1983).

In 1885 werd de Belgische Werkliedenpartij opgericht om de rechten van de op arbeiders te eisen (Witte en Craeybeckx 1983: 113). Hun voornaamste doel was het algemeen stemrecht te verkrijgen. Meerdere betogingen droegen in 1893 bij tot de verandering van het stemrecht. Een van die betogingen leidde zelfs tot het dodelijke slachtoffers onder de betogers in Antwerpen en in Bergen (Witte en Craeybeckx 1983: 120). Het cijnskiesrecht werd zo het algemeen meervoudig kiesrecht (Witte en Craeybeckx 1983: 129). Bij het cijnskiesrecht mogen alleen de mannelijke inwoners stemmen van minimum 25 jaar oud die een bepaald bedrag aan belasting betalen. Door de verandering van 1893 konden mannelijke burgers van minimum 25 jaar oud, sommigen kregen meer dan een stem kregen, afhankelijk van de belasting die ze betalen of van hun diploma die ze hadden betaald.¹ Daarna deden zich nog twee andere stakingen voor met als leuze: « een man, een stem ». De eerste, in 1902, mislukte door overdadig geweld gebruik. De tweede, in 1913, was veel rustiger en succesvol, de boodschap om het meervoudig kiesrecht aan te passen

¹ Meer hierover in ‘Het kiessysteem’ (15 augustus 2010). <<http://www.bpol.be/stemmenKiessysteem.php>> [13 augustus 2020]. Ook het boek van Witte en Craeybeckx (1983) zegt meer daarover.

werd aanhoord. Het duurde echter tot na einde van de Eerste Wereldoorlog in 1919 om het daadwerkelijk aan te passen (Witte en Craeybeckx 1983: 120).

De industrialisatie van ons land speelde een rol in het sociaal en economisch leven van de bevolking. Want het waren de arbeidersvoorwaarden die in de nieuwe industrieën golden die ziekten of arbeidsongevallen veroorzaakten. Dit had gevolgen voor hun inkomens die al niet altijd hoog waren.² Bovendien waren de sociale ongelijkheden tussen de kapitalisten en de proletariërs nog groter door die nieuwe economie. De socialisten raakten hierdoor meer en meer bij de sociale kwestie betrokken. De katholieken begrepen vlug het belang van die sociale kwestie.³ Waardoor ze de christelijke arbeidersbeweging stichtten.⁴

2.2. Taalkwestie

Een ander probleem die uit de periode voor de Eerste Wereldoorlog was ontstaan was de taalkwestie of de Vlaamse kwestie. Zoals Reynebeau (2005: 97-98) zegt was er aan het einde van de negentiende eeuw ‘het inzicht gegroeid dat de Belgische taalkwestie in de eerste plaats een sociaal probleem reveleerde, waarin taal- en sociale ongelijkheid samenvielen’.

Vanaf het begin van de onafhankelijkheid van België in 1830 werd het Frans de officiële taal van het land, qua politiek, administratie en onderwijs. Daardoor kwamen de Vlamingen in opstand, vooral voor de gelijkheid van de talen in het onderwijs. De eerste wetten kwamen daartoe tot stand in 1883 voor het basis en secundair onderwijs. Desondanks had de Vlaamse Beweging weinig invloed en aanhangers (Nagels 2002: 106). Vanaf de industrialisatie kreeg de Vlaamse Beweging een nieuwe opwelling en focuste ze zich verder op de taalkundige en culturele vraagstukken (Nagels 2002: 109-110). Met de democratisering en de

² Dresse, Renée, ‘La « question sociale »’. <https://www.mc.be/la-mc/qui/histoire/question_sociale> [12 juli 2020].

³ Spinoy, Erik, *Histoire de la langue néerlandaise III: 1880-1940*, niet gepubliceerd cursus. Université de Liège, academiejaar 2017-2018. (pp. 7-8).

⁴ Meer hierover in Witte en Craeybeckx (1983: 122-124).

invoering van het algemeen meervoudig stemrecht kreeg de Vlaamse Beweging meer macht.⁵

Er bestond dus, voor de Eerste Wereldoorlog, een soort Vlaams nationalisme dat de rechten van Vlamingen opeiste. Die beweging ging in tegen het Waalse activisme, ook wallingantisme genoemd, dat in november 1916 opkwam. Die laatsten verzetten zich tegen de Duitse *Flamenpolitik* (zie 3.2.) gedurende de Eerste Wereldoorlog en verdedigde de Franse cultuur en taal. Deze kreeg geen ondersteuning van de Belgische bevolking en had dus weinig succes (De Schaepdrijver 2000, 38-40).⁶

Volgens een volkstelling in 1910 drukte 54 procent van de bevolking zich uit in het Vlaams. Al werd het Vlaams meer gesproken dan het Frans, toch overheerste het Frans het Belgisch openbaar leven. In die tijd was Frans de taal van justitie, administratie en van dagelijkse dagbladen maar ook de taal in het leger. Zelfs al was 80 procent van de soldaten Vlaming (De Schaepdrijver 2004: 27 en Jaspar 1936: 18). Dat laatste punt is het onderwerp van onenigheden geworden en was de oorsprong van het frontisme (zie 3.4.3.). Het Frans was ook de taal van de overheersende klassen, van de burgerlijke elite, van het commerciële leven in de steden en die van het hoger onderwijs (De Schaepdrijver 2004: 28).

Louis Franck (1868-1937) van de liberale partij, de socialist Camille Huysmans (1871-1968) en de katholieke Frans Van Cauwelaert (1880-1961) – ook wel de “drie kraaiende hanen” genoemd – dienden een wetsontwerp in, in 1911 dat betrekking had op de vernederlandsing van de universiteit van Gent. Dat zal het onderwerp zijn van allerlei debatten. Het wetsontwerp van Franck werd in maart 1914 bij de Kamer van volksvertegenwoordigers besproken en kreeg daar een eerder gunstige ontvangst. Nochtans gaven de meeste mensen eerder de voorkeur aan een tweetalige universiteit dan aan een Nederlandstalige instelling. Ze weigerden dus om het Franstalige deel weg te laten (De Schaepdrijver 2004: 31-33).

Voor de Vlaams-nationalisten was de Vlaamse universiteit natuurlijk de oplossing voor hun problemen: armoede, achterstand en intellectuele achteruitgang. Ze

⁵ Spinoy, Erik, *Histoire de la langue néerlandaise III: 1880-1940*, niet gepubliceerd cursus. Université de Liège, academiejaar 2017-2018. (p.8)

⁶ Ook de volgende website werd gebruikt: ‘Novembre 1916: Apparition d’un activisme wallon’. <<http://www.commemorer14-18.be/index.php?id=11181>> [29 juli 2020].

pleitten dus voor een Vlaamse universiteit om een elite in hun eigen taal te kunnen opleiden, een elite samengesteld uit leden die het Vlaamse volk zouden kunnen regeren. Daarom waren ze tegenstanders van een tweetalige universiteit. De aanwezigheid van het Frans zou altijd de overhand krijgen over het Vlaams, wat de oprichting van een Nederlandstalige elite onmogelijk zou maken (De Schaepdrijver 2004: 33-34).

3. Belgische politieke context tijdens de oorlog 1914-1918

3.1. Overtreding van de Belgische neutraliteit

Door een opgelegde voortdurende neutraliteit in 1831 werd België tijdens conflicten, zoals tijdens het Frans-Pruisisch conflict (1870), niet binnengevallen. Nochtans staken de Duitse troepen de Belgische grens over op 4 augustus 1914 om 9 uur, wat een overtreding van de neutraliteit betekende (Jaspar 1936: 7 en De Schaepdrijver 2004: 17).

De betrekkingen met Duitsland van voor de oorlog waren altijd vriendelijk. Daarom veroorzaakte de Duitse invasie een grote verontwaardiging in België. De Belgische bevolking werd geschokt door de door Duitse soldaten aangerichte burger bloedbaden, door de massale brandstichtingen en door de bijna totale bezetting van België gedurende vier jaar. De Duitsers schaften de Belgische overheidsinstellingen af alsook de mogelijkheid om met elkaar in verbinding te staan en om betrekkingen met het buitenland te hebben (Jaspar 1936: 8). De overtreding van de Belgische neutraliteit en de aangerichte bloedbaden werkten het beeld op van België als onschuldig slachtoffer (Van Ypersele en Tixhon 2000:77). Er was tijdens de periode van de bezetting een Duitse gouverneur-generaal die de orde moest behouden in het grootste deel van het bezette België (Wils 1974: 12). Lode Wils (1974: 31) legt ook uit dat de tweede gouverneur van het land, Moritz von Bissing (1844-1917), gepland had heel België te bezetten en dit door zoveel mogelijk inlijving of ten minste ‘door volledige en blijvende afhankelijkheid met militaire bezetting’.

3.2. *Flamenpolitik*

Vanaf het begin van de oorlog probeerde Duitsland munt uit de verschillen tussen Vlamingen en Walen te slaan, om zo steun voor hun politiek in Vlaanderen te krijgen. De *Flamenpolitik* is een door de Duitsers geschapen politiek die de Vlaamse taal gedurende de Eerste Wereldoorlog begunstigde omdat beide – de Duitsers en de Vlamingen – de patriottische Belgen als gemeenschappelijke tegenstander hadden. Die politiek was gunstig voor de eisen van de Vlaamse Beweging en

daardoor een manier om België te verdelen en beter te beheersen. Duitsland probeerde in die tijd immers zijn invloed te vergroten in het Belgische besturingssysteem zodat ze die na de oorlog konden blijven besturen, wat de toekomst van het land ook mocht zijn, overwinning of nederlaag. Het voornaamste doel was de Vlaamse Beweging van de Belgische zaak te isoleren en die beweging van het patriottisch gevoel te verwijderen. Daarvoor moest de *Flamenpolitik* de Vlaamse taal en zijn cultuur in België stimuleren maar ook opzettelijk het Vlaamse deel van de bevolking begunstigen (De Schaepdrijver 2004: 251-254 en Vrints 2016b). In december 1914 koos de Duitse kanselier Von Bethmann Hollweg (1856-1921) om het beeld te scheppen van een beschermer en een trouwe vriend voor het Vlaamse volk (Wils 1974: 29-30). Hij beval op 2 september 1914 een Duits bestuur in Brussel om de Vlaamse Beweging te stimuleren. Er werd een concreet programma ontwikkeld gedurende de winter 1914-1915. Dat programma bevatte de steun voor de Vlaamse taal, de vernederlandsing van de universiteit van Gent en een versterking van de betrekkingen met Nederland (Vrints 2016b).

De *Flamenpolitik* moest geleidelijk ingevoerd worden aangezien de sterke aanwezigheid van een Belgisch nationalistisch gevoel en de gevoelens ten opzichte van de Duitsers, die op dat ogenblik niet altijd even te positief waren (Wils 1974: 31 en Vrints 2016b).

3.3. Bestuurlijke scheiding

Al in 1916 waren de Duitsers bezig met het idee van een bestuurlijke scheiding tussen Vlaanderen en Wallonië. Deze eigen administratie en regering voor Vlaanderen vallen in het kader van de *Flamenpolitik* (Wils 1974: 32). Von Bissing liet zich overtuigen om deze vaste politiek aan te nemen. De Vlamingen moesten van elke Franstalige invloed met geweld verwijderd worden (De Schaepdrijver 2004: 251). In februari 1917 steunde de Duitse keizer Wilhelm II (1859-1941) dit idee van bestuurlijke scheiding, wat de laatste aarzelingen ten opzichte van die splitsing deed verdwijnen. Hij dwarsboomde immers het argument van de Geallieerden om de Amerikaanse President Wilson in het conflict te laten komen. De Geallieerden dachten dat Wilson aan het conflict zou deelnemen als ze zeiden

dat ze oorlog voerden ten voordele van het principe van het ‘volksbeschikkingsrecht’. De uitvoering van die bestuurlijke scheiding in België was dus een zekerheid voor Wilhelm II doordat het goed strookte met dat principe van zelfbeschikkingsrecht voor Vlaanderen en zou Wilson verhinderen om aan het conflict deel te nemen, hoewel hij daaraan later voor andere redenen toch zou deelnemen (zie 9.) (De Schaepdrijver 2004: 254). Monière definieert het zelfbeschikkingsrecht als volgt:

Le principe de l'autodétermination des peuples fut introduit dans le droit international à la fin de la Première Guerre mondiale. Il fut officiellement formulé par le président américain Woodrow Wilson en 1918 pour désigner **le droit des peuples occupés militairement de conserver leur souveraineté sur leur territoire** [...]. La première **condition** pour réclamer l'exercice de ce droit est de **constituer un peuple**. Un peuple existe lorsqu'une **population est concentrée et majoritaire sur un territoire déterminé**, qu'elle manifeste de façon tangible **sa volonté de vivre en commun** et, pour ce faire, de **se séparer de l'État dans lequel elle est intégrée** et, enfin, qu'elle dispose **d'institutions politiques capables** d'exercer une certaine autorité sur son territoire.⁷ (Monière 2001)⁸

Volgens deze definitie konden dus Duitsland aan de Vlamingen de mogelijkheid geven om dit recht te krijgen door de bestuurlijke scheiding.

De bestuurlijke scheiding tussen Vlaanderen en Wallonië werd eindelijk goedgekeurd op 21 maart 1917, zelfs als die niet echt onderdeel vormde van de eisen van de Vlaamse activisten. Zodoende werd Namen de hoofdstad van Wallonië en Brussel die van Vlaanderen. Die bestuurlijke scheiding moest de Duitse invloed op België versterken en er voor zorgen dat de politieke invloed, alsook de militaire invloed, na de oorlog te behouden. Zodat de herstelde Belgische regering niet, of althans met moeite, zou kunnen vernietigen wat door de Duitsers opgericht werd

⁷ Mijn nadruk.

⁸ De exacte paginanummering kon ik hier niet vinden omdat het online is. Maar het is het vijfde hoofdstuk van het boek (57-64)

tijdens de bezetting. De Belgische regering zou immers geconfronteerd worden met nieuwe Vlaamse instellingen. (De Schaepdrijver 2004: 253-254).

Vanaf het begin van de oorlog tot 1917 regeerde Duitsland over een tamelijk verenigd België qua administratie. De Duitsers hadden al begin 1914 sommige ministeries weggelaten: ministerie van de Buitenlandse Zaken, ministerie van Economie, van Oorlog, van Spoorwegen, van Marine en van Posterijen en telegraaf. Daarentegen werden anderen behouden zoals ministeries van Binnenlandse zaken, van landbouw, van Wetenschappen en Kunsten, van Justitie enz.⁹ Dankzij de bestuurlijke scheiding van maart 1917 werden de behouden ministeries in tweeën gesplitst. Er was dus een Vlaamse instelling en een Waalse instelling. Bijvoorbeeld waren er het Ministerie van Nijverheid en Arbeid in Vlaanderen en het ‘Ministère de l’Industrie et du travail’ in Wallonië. Bepaalde instellingen die zich bezighielden met diploma’s, fabrieks- en handelsmerken, en de geologische dienst.¹⁰ Het Waalse bestuur werd geleid door Karl Haniel (1877-1944), een Duits lid van het burgerlijk bestuur van Henegouwen. Elke taalregio had zijn eigen bestuursdirecteur en zijn eigen decreten wetboek maar bleef wel onder de volledige controle van de gouverneur-generaal.¹¹

Uiteraard was de Belgische overheid, die zich op dat moment in Le Havre bevond, niet akkoord met deze scheiding. Het was een bedreiging voor het voortbestaan van België. Ze lieten weten dat iedereen die meewerkte aan die anti-patriottische politiek schuldig zou zijn aan verraad (De Volder 2014: 133).

3.4. Activisme en passivisme: Generatieconflict

Na de Duitse invasie van België in augustus 1914 leidde de *Flamenpolitik* tot de scheuring van de Vlaamse Beweging ook wel flamingantisme genoemd. Een deel

⁹ Giet, François, ‘L’organisation de l’occupation’. <https://www.rtbf.be/14-18/thematiques/detail_l-organisation-de-l-occupation?id=8286247> [7 augustus 2020].

¹⁰ ‘21 mars 1917: Séparation administrative de la Belgique’. <<http://www.commemorer14-18.be/index.php?id=11197>> [7 augustus 2020].

¹¹ Giet, François, ‘L’organisation de l’occupation’. <https://www.rtbf.be/14-18/thematiques/detail_l-organisation-de-l-occupation?id=8286247> [7 augustus 2020].

van de leden waren loyaal aan Belgische regering, het andere deel was anti Belgisch en scheurde zich af (Vrints 2016b). De *Flamenpolitik* was een middel voor de Vlamingen om te verkrijgen wat ze ‘altijd’ hadden gewenst en wat tot dan toe door de Belgische regering was geweigerd, toch wees een grote meerderheid van de bevolking en van de Vlaamse Beweging, het loyale deel, om het even welke toenadering af met de bezetter (Malfait 2014: 81).

Die scheuring van het flamingantisme is beter bekend als het generatieconflict daar de jonge en de oude generaties met elkaar werden geconfronteerd. De jonge generatie bestond uit mensen die met de Duitsers collaboreerden om het verwezenlijken van de Vlaamse eisen te bereiken. Die laatsten worden activisten genoemd. De oude generatie was samengesteld uit degenen die gedurende de Eerste Wereldoorlog trouw aan de Belgische regering waren gebleven. Die worden passivisten genoemd (Vrints 2016a en Borgers 1996: 101/118). Hierna een kleine beschrijving van deze twee bewegingen.

3.4.1. Passivisme

In tegenstelling tot de activisten, bleven de passivisten trouw aan België, hun vaderland, gedurende de oorlog (Vrints 2016a). Onder de passivisten vindt men de volgende namen die voor het tijdschrift *Van Nu en Straks* hebben geschreven: August Vermeylen (1872-1945), Herman Teirlinck (1879-1967) en Karel Van De Woestijne (1878-1929) (De Schaepdrijver 2004: 154)¹². Ze vonden dat de Vlaamse strijd opgeschort moest worden tijdens de Grote Oorlog om België te helpen. Ze wachtten liever op het einde van de oorlog, wanneer België bevrijd en opnieuw een soevereiniteit was, om voor de Vlaamse eisen te strijden (Buelens 2002: 96). Geert Buelens (2002: 94) laat ons weten dat de passivisten dachten dat collaboratie met de vijandige Duitsers ‘de Vlaamse Beweging in diskrediet zou brengen en dat het na de oorlog bijgevolg nog moeilijker zou worden om de Vlaamse programmapunten te realiseren’. Niettemin, aangezien het beperkte aantal mensen die met de vijand collaboreerden, was dat het geval niet. Het is waar dat patriottisme en solidariteit gedurende de bezettingsperiode in België de overhand hebben

¹² Daarvoor heb ik ook gebruik gemaakt van de syllabus van Erik Spinoy: *Histoire de la langue néerlandaise III: 1880-1940* van het academiejaar 2017-2018.

gekregen bij de bevolking. Desondanks collaboreerde een kleine minderheid openlijk met de Duitsers (Malfait 2014: 81).

3.4.2. Activisme

De activisten zijn dus een minderheid van leden uit de Vlaamse Beweging die gedurende de Eerste Wereldoorlog op politiek gebied met de Duitsers collaboreerden. Die activisten behoorden meestal tot de middenklasse en / of waren leden van Vlaams nationalistische groepen voor de oorlog (Vrints 2016a). In feite, bevonden de activisten zich tussen de burgerlijke elite en de grote meerderheid gevormd door de lagere sociale klassen. De (vaak Franstalige) burgerlijke elite hield niet van de activisten omdat deze laatste de burgerlijke orde ten val wilden brengen. De arbeidersklasse was door verschillende redenen ook geen vurige bewonderaar van de activisten. Allereerst omdat hun leven veel zwaarder werd tijdens de Duitse bezetting. Ze hadden bovendien niets te winnen met de stichting van een Vlaamse regering zoals de activisten dat wouden. Sterker nog, van de onrust, de wanhoop en de ellende die bij arbeidersklassen heerste trokken de activisten zich niets aan (Spinoy: moet in 2021 verschijnen).

In die beweging vindt men figuren zoals Gaston Burssens (1896-1965), Victor J. Brunclair (1899-1944), Wies Moens (1898-1982), Marnix Gijzen (1899-1984), maar ook Paul Van Ostaijen, allemaal expressionistische auteurs (Vrints 2016a). Dieter Vandenbroucke (2013: 79) zegt zelfs over deze laatste dat hij ‘de officieuze leider van zijn activistische generatie’ was.

Veel van hen waren antiklerikaal aangezien hun partijen in de minderheid en sinds drie decennia in oppositiepartijen zaten (Vrints 2016a). Enkelen onder hen waren toch katholieken zoals de Vlaamse priester Cyriel Verschaeve (1874-1949). Zelfs als ze antiklerikalen waren hadden ze verscheidene politieke voorkeuren: sommige waren socialisten en anderen communisten (Buelens 2002: 95).

Sommige activisten bleken intellectuelen en avant-gardistische kunstenaars te zijn die steeds populairder en belangrijker werden in het Vlaams cultureel leven. Dit was bijvoorbeeld het geval met Paul Van Ostaijen (Vrints 2016a). De Schaepdrijver

verklaart hierover dat er precies een soort fusie bestond tussen het activisme en het humanitaire expressionisme in de literaire avant-garde (De Schaepdrijver 2000: 44).

De Vlaams-nationalistische minderheid had een hekel aan het Belgische patriottisme. Ze zeiden dat de rest hen haatte met als enige reden dat ze Vlaams wilden zijn en omdat de rest een hekel had aan alles wat Vlaams was. Ze vonden dat België de Vlaamse bevolking zwak en machteloos maakte. Volgens hen moesten de Vlamingen de hulp van de Duitsers aanvaarden zodat de situatie zou veranderen (De Schaepdrijver 2004: 269). Met behulp van de Duitse bezetting zouden de activisten hun wensen kunnen vervullen met name de stichting van een Vlaamse universiteit om zelf een Vlaamse elite te kunnen opleiden. Buelens (2008: 59) vertelt ons dat die activistische beweging door De Schaepdrijver als een ‘geestesstroming’ beschouwd werd, dat het bijna een levenswijze was ‘die een gevoel van heldhaftig handelen bood en zo de passieve sleur van het leven onder een militaire bezetting draaglijk maakte’.

De eerste radicale groep van Vlaamse activisten die de Duitse *Flamenpolitik* aanvaardde, was de groep *Jong-Vlaanderen*. Deze werd in oktober 1914 in Gent gesticht met het doel België te ontbinden. De leden daarvan waren immers tegen het Belgisch politiek programma. Daarna heeft het activisme zich licht uitgebreid (De Schaepdrijver 2000: 36). Met name, in Antwerpen door August Borms (1878-1946).

Er zijn vele factoren waarom de activisten hun goedkeuring gaven voor de *Flamenpolitik*: het opkomen van het voor de oorlog bestaande nationalisme, het wantrouwen ten opzichte van de Geallieerden, met name Frankrijk uit angst voor de onderwerping van België aan Frankrijk en Groot-Brittannië, vanwege de Boerenoorlog dachten ze dat Groot-Brittannië niet hield van de kleine volkeren. Nochtans bleef de collaboratie met de vijand tamelijk beperkt want de Duitsers gebruikten een te harde hand om hun wetten door te voeren, daardoor hadden de Belgen geen vertrouwen meer in de bezetter (Vrints 2016a).

De activisten waren tot alles bereid om hun ‘programma’ en hun eisen aan de Vlaamse bevolking te kunnen opleggen. Om hun doelen te bereiken wilden ze van de aanwezigheid van de Duitse macht gebruik maken, zelfs als ze daardoor van geweld moesten gebruik maken (Vrints 2016a). De activisten eisten, onder andere,

de Vlaamse eentaligheid en een Vlaamse universiteit. Hun voornaamste doelstelling was niet echt een egalitaire samenleving te hebben maar eerder het verwezenlijken van een Vlaamse natie binnen de Belgische staat of zelfs van een onafhankelijke Vlaamse republiek. Wat ze bovenal wilden was de bestaande Belgische burgerlijke orde omverwerpen (Spinoy 2021 en Vrints 2016a).

In oktober 1916 werd een van hun wensen dankzij de Duitse gouverneur-generaal Von Bissing vervuld: de universiteit van Gent werd een Vlaamse instelling. Dat was niet naar de smaak van de passivisten die bijgevolg de bijnaam ‘universiteit Von Bissing’ daaraan gaven (De Schaepdrijver 2000: 28). Trouwens, die naam is nog lang in de herinneringen gebleven. Na de oorlog beseften Koning Albert I (1875-1934), evenals andere politici dat het noodzakelijk was aan de Vlaamse eisen te voldoen. Nochtans was de publieke opinie er niet mee eens. De mensen hielden niet op met het verbinden van de universiteit van Gent met de ‘universiteit Von Bissing’ en met de *Flamenpolitik*. De Vlaamse activisten moesten tot 1930 wachten zodat ‘de belofte’ van Koning Albert I werkelijk werd nagekomen (Malfait 2014: 102).

Aangezien de activisten met de Duitse vijand collaboreerden om hun eigen opvattingen te verwezenlijken, spreekt het vanzelf dat die collaboratie door de rest van de bevolking, Walen of Vlamingen, niet werd gewaardeerd. Ze werden zelfs met de bezetters gelijkgesteld. Ze werden als ‘verraders van de Patrie’ beschouwd. Sommigen zeiden daarover dat de echte verraders de Franskiljons waren daar ze immers hun taal en dus de volksaard verraadden en daarom ook het nationale belang. Dan hebben ze bijgevolg het Vlaamse volk, hun echte vaderland, Vlaanderen verraden. Ze begrepen niet hoe ze van verraad beschuldigd konden worden terwijl ze voor hun volk en moedertaal strijden (De Schaepdrijver 2000: 46).

Immers, de activisten hadden tijdens die periode dus niet veel succes. Nochtans werd het activisme wat populairder met het verwezenlijken van de kortstondige vernederlandsing van de universiteit van Gent in 1916. Maar dat ‘succes’ bleef toch beperkt (Vrints 2016a). In oktober 1915 besliste de regering in Le Havre De Clercq (1877-1932), docent van het Rijksatheneum van Gent, te ontslagen wegens zijn deelname aan het schrijven van *De Vlaamshe Stem*, een door de Duitsers gefinancierd propaganda dagblad. Dat leidde ook tot hernieuwde sympathie voor

het activisme. De activisten konden zo in De Clercq een eerste martelaar zien voor de activistische zaak. (De Schaepdrijver 2004: 154-155).

Vanwege de collaboratie is er een haatgevoel ontstaan tegenover de Vlamingen in België. Zowel tijdens maar ook nog na de oorlog bleef dit gevoel bestaan. De taalkwestie werd door de oorlog verergerd, voornamelijk wegens het activisme en het frontisme. Het was immers het Belgische volk dat alles wat Vlaams was gelijk stelde met het activisme en de Duitse collaboratie. Mensen verwarden deze twee zaken met elkaar. Franstaligen hielden dan ook niet op met het gelijkstellen van de Franse taal en het Belgisch patriottisme (Van Ypersele en Tixhon 2000: 63).

De regering in ballingschap in Le Havre hechtte niet veel belang aan de activisten en aan hun eisen want deze laatste waren niet talrijk onder de Belgische bevolking en omdat het activisme zelf geen groot succes was. Die houding van de regering stond de rest van de Vlaamse bevolking tegen. De Vlamingen keurden immers de collaboratie van de activisten met de vijand af maar ze wilden toch een einde maken aan de discriminatie ten opzichte van het Vlaams en de Vlamingen over het algemeen in België (Vrints 2016a).

De Belgische regering in ballingschap zag de collaboratie met lede ogen aan. Ze verklaarde daarom in april 1917 dat ze de vaste wil om de Duitsers te helpen bij hun plannen voor de bestuurlijke scheiding zwaar zou bestraffen na de oorlog (De Schaepdrijver 2004: 256).

3.4.3. Frontisme

Tijdens de Eerste Wereldoorlog ontstonden er aan het IJzerfront taalproblemen in het Belgische leger tussen de Nederlandstaligen en de Franstaligen. Deze brachten een nieuwe ideologie teweeg, die van de ‘Frontbeweging’. Het groepeerde de Vlaams-nationalistische soldaten. Want ondanks het feit dat de Vlaamse soldaten een meerderheid vormden aan het front, moesten ze Franse bevelen opvolgen. Het probleem was dat de Fransonkundige soldaten de bevelen van de Franstaligen niet begrepen. Deze werden dus de dood ingestuurd, of soms werd hun onbegrip gestraft. De Wever (1994: 27) verklaarde dat het gevolg daarvan was dat de ‘Fronters’ ‘een flamingantische en sociale actie op[zetten] via verenigingen en bladen’. Ze moesten

dat op een heimelijke wijze doen om de repressie van de Belgische regering niet te ondergaan. Ze bleven desondanks loyaal ten opzichte van de Koning en België (De Wever 1994: 27).

Bovendien hadden ze twee brieven aan de Koning Albert I geschreven: de eerste op 11 juli 1917 en een tweede in september van hetzelfde jaar (Borgers 1996: 143), waarin ze de Vlaamse grieven uiten. De Koning gaf geen gevolg aan deze brieven, en deed dus niets om het lot van de Nederlandstaligen in het leger te verbeteren.

De Frontbeweging deed aan politiek in 1919 onder de naam 'Frontpartij', en was de voorganger van het Vlaams Nationaal Verbond die opgericht werd in 1933.¹³ Ze moesten uiteindelijk wachten tot in de jaren 1928 en 1938 om wetten te bekomen om een zekere gelijkheid tussen het Nederlands en het Frans te verkrijgen, namelijk dat officieren de richtlijnen in de moedertaal van de soldaat moesten geven (Wils: 1991: 67).

3.4.4. Raad van Vlaanderen

De Duitse overheid wilde het activisme geloofwaardigheid en samenhang verschaffen en er werd dus beslist een 'marionettenregering', de Raad van Vlaanderen, op te richten in februari 1917. Die zou de Vlaamse eisen op het internationale politieke toneel moeten uiten (Vrints 2016a en Wils 1974: 28). De Raad van Vlaanderen werd op 4 februari 1917 in het geheim opgericht omdat de activisten zo veel mogelijk probeerden om onder de radar te blijven. Niettemin, op 20 januari 1918 tijdens een meeting van activisten in Brussel, werd het bestaan van de Raad bekend gemaakt. Deze onthulling veroorzaakte woede over heel Vlaanderen. Deze kwam vooral, zoals De Schaepdrijver

Affiche Raad van Vlaanderen
(1)

¹³ Spinoy, Erik, *Histoire de la langue néerlandaise III: 1880-1940*, niet gepubliceerd cursus. Université de Liège, academiejaar 2017-2018. (pp. 102-103).

het uitlegt, omdat de bevolking vernam dat ze de Duitse steun in Berlijn waren gaan aanvragen (De Schaepdrijver 2004: 258-259).

De activisten zagen enkele van hun radicaalste plannen geblokkeerd worden door de Duitsers, bijvoorbeeld de vervangingen van de burgemeesters, het oprichten van een Vlaamse Rijkswacht (zie verder daarover), of het annexeren van enkele Waalse gemeenten. Te meer, op 22 december 1917, werd door de Raad van Vlaanderen de Vlaamse onafhankelijkheid uitgeroepen, maar deze werd snel ‘afgezwakt’ door de Duitsers om mogelijke vredesgesprekken niet in gevaar te brengen (Vrints 2016a). Daarvoor hebben ze verkiezingen opgelegd aan de Raad van Vlaanderen. Deze verkiezingen hadden kunnen laten zien aan het volk dat het activisme wel degelijk voorstanders had. Dit lokte uiteraard protesten uit bij de meesten die tegen de Raad waren. De passivisten begonnen met het opstellen van een manifest in januari 1918 omdat ze tegen deze de politieke Raad waren.¹⁴ Ze waren ook volledig tegen het feit dat de Raad van Vlaanderen mocht spreken uit de naam van alle Vlamingen (De Schaepdrijver 2004: 264). Hierop volgden nog vele tegen manifestaties, deze zullen gouverneur-generaal Von Falkenhausen¹⁵ (1844-1936) verplichten om de verkiezingen van 24 februari 1918 te annuleren (De Schaepdrijver 2004: 275).

Na dit alles, blijft er van de Raad van Vlaanderen niet veel meer over, het bleef nog enkel een propaganda kanaal. Tussen januari en september 1918 wordt Vlaanderen overspoeld door twee en een half miljoen activistische brochures. Er bevinden zich ook gemiddeld tussen de 30 à 40 activistische manifestaties plaats per week in Vlaanderen. Ook werden er liedjes en toneelstukken gemaakt, hierin spraken ze over de vervolging van de Vlamingen en denigreerden ze de verbannen overheid in Le Havre (De Schaepdrijver 2000: 43).

Maurits Basse (1930-1933: 221) die het over de Vlaamse Beweging in zijn boek heeft, spreekt over een plan van de Raad van Vlaanderen om een Vlaamse Rijkswacht op te richten. In maart 1918 wilde August Borms, lid van de Raad, een Duitse bescherming van de activisten ‘door middel van een geheime politie en van een Vlaamse Rijkswacht’. Het moest, zoals Reynebeau (2005: 103) verklaart ‘als

¹⁴ Meer over het verloop van deze ‘verkiezingen’ in De Schaepdrijver 2004 (pp. 272-276).

¹⁵ Hij is dit vanaf april 1917.

een repressieapparaat tegen de tegenstanders van het activisme' dienen. Ze waren zeker niet van plan om geweld te vermijden. Vandenbroucke (2013: 135) zegt erbij dat het 'een militie [was] die met behulp van wapens en repressie de "heerschappij van Vlaamsgezinden"¹⁶ moest bevestigen'. Paul van Ostaijen nam deel aan die plannen en moest normaal gezien de kapitein-adjutant van de Rijkswacht worden. Hij werd, volgens Reynebeau (1997: 173), als 'de geestelijke vader van de activistische rijkswacht' beschouwd. Dit plan van de Raad van Vlaanderen viel in het water door de nederlaag van de Duitsers en het einde van de oorlog (Buelens 2008: 1108).

Uiteindelijk verklaarde de kanselier Von Hertling (1843-1919) op 11 juli 1918 dat Duitsland het herstel van België als onafhankelijke staat zou verzekeren. De Duitsers hadden de activisten en de Raad in de steek gelaten en die voelden zich hen verraden. Tijdens de maanden juli en augustus werd de kanselier door de activisten geraadpleegd. Von Hertling beloofde zijn hulp voor een aanvraag van amnestie. Voor de rest hadden de activisten geen hoop meer. Enkele weken na de Duitse nederlaag werd er aangekondigd dat de *Flamenpolitik* mislukt was (De Schaepdrijver 2004: 283-284).

3.4.5. Van Ostaijens positie

Paul van Ostaijen was een activist uit Antwerpen, een stad dat vooral gedomineerd werd door de Franstalige burgerlijke elite. Zoals Reynebeau (2005: 100) zegt behoorde Van Ostaijen 'tot het radicale jongerenactivisme. Het had er om te beginnen de juiste leeftijd voor. Hij volgde een geëigend parcours in het pas vanaf

¹⁶ Vandenbroucke gebruikt hier de woorden van: Reynebeau 1997: Marc Reynebeau. 'Geschapen als activistisch mannequin. Het politieke avontuur van Paul van Ostaijen in de Eerste Wereldoorlog'. In: *Spiegel der Letteren*, jrg. 39, nr. 2 (1997) pp. 161-181.

*Pasfoto voor de
vreemdelingenpolitie,
opgenomen in het Kaufhaus
des Westens te Berlijn
(2)*

1883 geleidelijk en gedeeltelijk vernederlandste secundair onderwijs en de daaromheen ontstane flamingantische jongeren- en scholierenorganisaties.’ Hij was ook tegen de Belgische Franstalige elite vanwege hun vurig patriottisme en hun minachting tegenover de lagere klassen.

Voor het uitbreken van de oorlog koesterde, volgens Reynebeau (2005: 101), Van Ostaijen, zoals zijn generatie, ‘het communautaire ideaal, het gemeenschapsgevoel dat de maatschappelijke versplintering zou opheffen en een nieuwe cohesie tot stand brengen’. Dat ‘gemeenschapsdenken’ kon politiek ‘in zijn extreme vormen, zowel in communistische als in corporatistische richting evolueren. Van Ostaijen en de zijnen waren er in

alle geval van overtuigd dat zij geroepen waren om een nieuwe, harmonische, “broederlijke” en bijvoorbeeld niet langer door klassentegenstellingen verscheurde samenleving te creëren op het puin van het Belgische bestel.’ Iedereen voelde de nood om een nieuwe samenleving te creëren.

Desondanks dat Van Ostaijen uit een katholieke familie kwam, kwam hij in opstand tegen het katholieke systeem dat te drukkend was op het intellectueel, cultureel en moreel niveau (Spinoy 2021). Hij wilde al jong, het katholieke onderwijs niet meer volgen (Borgers 1996: 48) Bovendien was het onderworpen door de Belgische elite. Dit Belgisch patriottisch katholieke systeem had ook de activisten aan de kaak gesteld tijdens de oorlog, wat Van Ostaijen niet verrukte (Spinoy 2021).

In Borgers’ boek (1996: 331) leert men dat Van Ostaijen eigenlijk tegen de Belgische staat was, die ‘beheerst [was] door de Franstalige trits van “hoger clergé, adel en finansbourgeoisie”’. Die ‘doet alles om de culturele ontwikkeling in Vlaanderen te beletten door middel van “geen of slecht onderwijs in de landstaal”

en om de Vlamingen te isoleren en te kretiniseren, zodat ze gemakkelijk exploiteerbaar zullen blijven’.

Bovendien heeft hij tijdens de oorlog aan verschillende Vlaamse activistische kranten en tijdschriften meegewerkt, bijvoorbeeld de in mei 1916 opgerichte *Ons Land* of *De Goedendag* (Borgers 1996: 185). Hij heeft ook anoniem voor de *Antwerpsche Courant* geschreven, een ‘onpartijdig dagblad’ dat in juli 1915 werd opgericht en voor welk hij veroordeeld werd in november 1920 (Borgers 1996: 100/185). Hij moest normaal acht maanden gevangenisstraf en een geldboete van 500 frank krijgen voor zijn medewerking aan de *Antwerpsche Courant*, maar kreeg daarvoor amnestie (Borgers 1996: 408/474).

Reynebeau (2005: 106-107) beweert dat Van Ostaijen geen fan was van internationalistische, pacifistische en sociaal-progressieve Clarté-groepen, die na de oorlog ‘binnen de flamingantische avant-garde radicaal-linkse kernen’ ontstonden, noch wij hij fan van de flamingantische praktijk. Hij volgde daarentegen toch dezelfde weg. Van Ostaijen is immers een communist geworden na de Eerste Wereldoorlog, tijdens zijn Berlijnse tijd. Hij was naar Berlijn vertrokken net voor het einde van de oorlog. Reynebeau (2005: 107) zegt dat de activistische auteur daar afstand heeft genomen van de Vlaamse Beweging, ‘waarvan hij meende dat ze afdreef van het rationalisme dat hij altijd had voorgestaan en waarin hij stilaan weer het ritueel-mythische, romantische en particularistische gevoelsnationalisme de kop zag opsteken’.

4. Het einde van de oorlog

4.1. In Duitsland

De Novemberrevolutie was een gevolg van de oorlog en startte begin november 1918 nog voor de ondertekening van de wapenstilstand. Het leidde Duitsland in een grote chaos en maakte een einde aan het Duitse keizerrijk (Reynebeau 1995: 66 en Buelens 2008: 91-92). De gevolgen van de oorlog in Duitsland worden later bespreken (zie 6.1.).

4.2. In België

Op 11 november 1918 werd uiteindelijk de wapenstilstand ondertekend in een trein in Compiègne, wat een lang verwacht einde maakte aan de oorlog. Toch vond ‘het echte einde van de Eerste Wereldoorlog’ pas plaats in juni 1919 met de ondertekening van het vredesverdrag van Versailles (zie 9.2.).¹⁷

Aan het einde van de oorlog wou België niet meer neutraal blijven door het feit dat de overtreding van de neutraliteit geen waarde meer zou hebben. België heeft zelfs deelgenomen aan de vredesonderhandelingen in Versailles. De Belgische regering eiste de terugwinning van de in 1839 verloren gebieden na hun onafhankelijkheid, namelijk de Groothertogdom Luxemburg en een deel van Nederland, i.e. Hollands Limburg (Jaspar 1936: 9-10). Door het vredesverdrag van Versailles werden de Belgische grenzen in 1920 definitief vastgelegd. België kreeg alleen de Oostkantons toegeëigend, een Duits gebied tot dan toe, de andere opgeëiste gebieden werden niet toegekend (Malfait 2014: 101).

¹⁷ ‘Ondertekening wapenstilstand eerste wereldoorlog (1918)’ (2 december 2019). <<https://historiek.net/ondertekening-wapenstilstand-eerste-wereldoorlog-1918/38466/>> [24 juli 2020].

4.2.1. Voor het activisme

In België maakte het einde van de oorlog ook een einde aan het activisme en de *Flamenpolitik*. Veel activisten vluchtten na de oorlog ofwel naar Nederland ofwel naar Duitsland – wat het geval was voor Paul van Ostaijen – ter angst voor de burgers woede en voor de berispingen van de Belgische regering (Spinoy 2021). Veel activisten werden na de oorlog gestraft, maar andere activisten die tot minder dan één jaar gevangenisstraf veroordeeld werden, konden van de amnestiewet van 28 augustus 1919 genieten. Dit was niet het geval voor degenen die misdrijven tegen de staatsveiligheid hadden gepleegd.¹⁸

Zoals eerder vermeld en zoals Reynebeau (2005: 96) het opnieuw uitlegt bestond er na de oorlog een zekere repressie van het activisme, wat hen ‘maatschappelijk in de marginaliteit [dreef], waar zij een subcultuur creëerden waarin het flamingantisme – dat spoedig naar het Vlaams-nationalisme evolueerde – het brandpunt werd van een radicale, vaak idealistisch getinte, antiburgerlijke maatschappijkritiek’. Bovendien zegt Reynebeau (2005: 96) ook dat er bij die subcultuur ‘een uitgesproken linkse en progressistische *ambiance*’ is, maar de ideologie bleef zeer vaag. Het ‘berustte vooral op antiburgerlijkheid, wat veelal gepaard ging met een haast revolutionair utopisme, gevoed door een radicale veranderingswil’. Wat ze gemeen hadden was eigenlijk de afschuw voor de gevestigde orde van België (kapitalisme, burgerij, Franstaligen...), die na de oorlog gerestaureerd werd (Reynebeau 2005: 96-97).

Reynebeau (2005: 105) schreef ook over de gevolgen van het activisme op de Vlamingen. Wat belangrijk was voor de Belgen in de periode na de oorlog was de wederopbouw van hun land en de waarborg van de sociale vrede. De Vlaamse taaleisen kregen daarnaast dus weinig belang. Bovendien kregen de sociaal-democratie door ‘de invoering van het algemeen enkelvoudig stemrecht en het goedkeuren van enkele sociale wetten’ een zekere motivatie ‘om tot de regering toe te treden en zich dus in het bestel te laten opnemen’ maar ‘dat laatste marginaliseerde de oppositie nog verder’.

¹⁸ Te vinden in voetnoot nr. 5 op pagina 72 in Van Ypersele (2004).

4.2.2. Voor de arbeidersklasse

Na de wapenstilstand, op 22 november 1918, wendde de Koning zich in Brussel met zijn troonrede tot de bevolking. Daar sprak de Koning over de toekenning van het algemeen enkelvoudig kiesrecht voor mannen ouder dan 21 jaar en voor oorlogsweduwen, dit werd goed ontvangen door de massa. Hij had daarvoor immers de vertegenwoordigers van de drie politieke partijen ontvangen in het kasteel van Loppem om deze vraag te bespreken. Hij leerde dat er een revolutionaire storm uit het Oosten op komst was. Daarom heeft hij ingestemd met het enkelvoudig stemrecht. Dit laatste werd goed opgenomen en zonder grote moeilijkheden aangenomen door de politieke partijen. Er werd al in 1919 gestemd volgens dit kiesrecht om ongeregelde toestanden te vermijden, namelijk een oproer naar de Russische en mislukte Duitse modellen. Deze wet werd nochtans pas in 1921 in de Grondwet opgenomen. De Koning beloofde ook de vernederlandsing van de universiteit van Gent, wat dan niet goed werd ontvangen door de menigte, maar hij sprak ook van de veroordeling van de activisten, wat toegejuicht werd. Hij beëindigde zijn rede met een oproep tot de wederopbouw van het land (Van Ypersele en Tixhon 2000: 63/67-69).

Terwijl de activisten naar de achtergrond werden gedrongen was dus de Eerste Wereldoorlog 'het culminatiepunt in het integratieproces van de arbeidersbeweging in de natie en in het burgerlijke regime'. De arbeiders hadden daarvoor het bewijs geleverd 'dat ze de kapitalistische maatschappij [aanvaardden] (Witte en Craeybeckx 1983: 161).

5. 'De aftocht'

Het gedicht 'De aftocht' maakt deel uit van de gedichtenbundel *Bezette Stad*, die uit vier delen bestaat: 'Opdracht aan Mijnheer Zoënzó', 'Bedreigde stad', 'De kringen naar binnen' en de laatste is 'De aftocht' (Bogman 1988: 69). Deze werden achteraf gezien in 1920 geschreven tijdens Paul van Ostaijens ballingschap in Berlijn en door *Het Sienjaal*, dus in eigen beheer, gepubliceerd. 'De aftocht' is het langste gedicht van de bundel (Borgers 1996). Volgens Jef Bogman (1988: 74) zou Oscar Jespers, die de uitgave van *Bezette Stad* en de typografische omzetting heeft verzorgd, aan Paul van Ostaijen hebben gezegd dat het laatste deel, 'De aftocht', 'het sterkste deel uit het boek' was.

De bundel *Bezette Stad* gaat over de stad Antwerpen voor en tijdens de Duitse bezetting van de Eerste Wereldoorlog en het eindigt met 'De aftocht', dat zoals de naam het zegt, over de aftocht van de Duitsers gaat, en de bevrijding van de stad gaat. Hij wilde met *Bezette Stad*, zoals Buelens (2008: 156) het zegt, 'een idee geven van hoe het leven er in de bezette stad aan toe ging'. Hij spreekt dus in 'De aftocht' van de gedragingen van de Antwerpenaren na een vier-jaar lange bezetting. Zoals Borgers (1996: 325) vaststelt, 'begint [het gedicht] met het in taalbeeld brengen van de algehele ontredde-ning aan het eind van de oorlog, van het "kapotte uurwerk" dat Europa geworden is', daarna beschrijft het de vreugde die de bevrijding bij de mensen verschaftte.

De beelden die Van Ostaijen geeft in zijn bundel zijn niet mimetische maar vooral subjectieve beelden. Hans van Stralen (2007-2009: 119) zegt dat wat Van Ostaijen in *Bezette Stad* heeft geschreven echt 'verschilt met de concrete gebeurtenissen uit de jaren 1914-1918 te Antwerpen'. Hij vertelt de Duitse aftocht zoals hij het beleefd heeft. Paul van Ostaijen heeft bovendien die bundel pas na iets meer dan twee jaar na de Eerste Wereldoorlog geschreven, wat betekent dat hij tijd heeft gehad om beïnvloed te worden door andere historische gebeurtenissen die tijdens die periode plaatsvonden, zoals de moord op Liebknecht, de amnestie voor de activisten enz. Ook zijn ervaring en de evolutie van zijn opvattingen hebben een invloed gehad op het schrijven van zijn bundel (Spinoy 2021).

De door de bevrijding veroorzaakte vreugde van de Belgische bevolking werd geïroniseerd door Van Ostaijen omdat de bevrijding niet verheugend was voor hem. Van Ostaijen ziet immers de bevrijding niet gaarne: hij had Vlaams-nationalistische, activistische opvattingen en dus was hij aan de Duitsers' kant. Daarvoor heeft hij als titel 'De aftocht' gekozen en niet 'De bevrijding'. De overwinning van het land was niet alleen de nederlaag van de Duitsers maar ook deze van de activisten, die hun eisen niet uitgevoerd hebben gezien. Daarom wordt het in het gedicht gezegd: 'de bezetting houdt op / de bezetting begint' (*Verzamelde gedichten. (Verzameld werk deel 1 + 2*¹⁹ 1996: 418). Het suggereert dat na de Duitse bezetting, een nieuwe bezetting begint, die van de Belgische staat. Van Ostaijen is hiermee erg negatief omdat Koning Albert I een rede had gemaakt op 22 november 1918 waarin hij zei dat er meer gelijkheid in België zou zijn, ook qua taal.²⁰

Zoals eerder aangegeven had de Koning ook opgeroepen tot de wederopbouw van België. Het probleem was dat Paul van Ostaijen niet voor een wederopbouw was maar wel voor een nieuw begin door vernietiging. Het is ook die dadaïstisch-nihilistische toon die hij in *Bezette Stad* gebruikte, maar het moet volgens Spinoy (2014) niet uitsluitend negatief begrepen worden, omdat de auteur in een nieuwe aanvang na de ondergang geloofde (Borgers: 326). Het dadaïsme, dat in Zürich was ontstaan en zich naar andere steden had verspreid, onder andere Berlijn en Parijs, was een radicale kunststroming (Margantin 2005). Het deelde gemene kenmerken met het organische expressionisme, waarvoor Paul van Ostaijen zich interesseerde (Borgers 1996: 191). Een van de belangrijkste kenmerken van het dadaïsme is het nihilisme, dat een 'zuiverende' vernietiging wilde nastreven niet alleen van de cultuur maar ook van de gevestigde samenleving.²¹ Dit kenmerk van het dadaïsme is aanwezig in 'De aftocht'. Het woord 'nihil' komt meermaals terug in het gedicht op pagina's 413 en 414 van *Verzamelde gedichten* (1996).

¹⁹ Vanaf nu 'Verzamelde gedichten' genoemd

²⁰ Jonge, Pieter de, 'De troonrede van koning Albert I – 22 november 1918: Belgische vorst kondigde grote hervormingen aan' (22 november 2019). <<https://historiek.net/troonrede-1918-koning-albert-i/86218/>> [30 juli 2020].

²¹ Spinoy, Erik, *Histoire de la langue néerlandaise III: 1880-1940*, niet gepubliceerd cursus. Université de Liège, academiejaar 2017-2018. (p. 108).

Bezette Stad is een aanval op het Belgisch establishment, waar hij de godsdienst, de aristocratie,... bekritiseert. Het spreekt ook Paul van Ostaijens anti-Belgische rancune uit (Spinoy 2014) en drukt ook zijn frustratie uit ‘over de mislukking van zijn activistische aspiraties’²². Zijn frustratie wordt met zijn nihilisme verbonden in de volgende verzen van ‘De aftocht’:

O ons verlangen
naar het kapotten van alle begrippen
alle hoop
alle idioterijen
de rode vloed groeit niet
de rode legers wassen niet
en niets gaat stuk
en niets gaat stuk
(*Verzamelde gedichten* 1996: 414)

Zoals eerder aangegeven wilde Van Ostaijen de gevestigde samenleving veranderen, alles kapot maken om een nieuwe samenleving te hebben. Borgers heeft het ook over Van Ostaijens nihilisme:

[Er blijft] hier de behoefte om opnieuw te beginnen, om de schepping over te doen in de “dionyziese vreugde om eerste dingen” [p. 149], primair: “Chaos-zijn en scheppen kunnen steen na steen een nieuwe huis” [p. 149] en “Oorsprong zijn / zonder woorden” [p. 149]. Maar dit verlangen is doelloos zolang niet “alles alles werd [ge sloopt]” [p. 149], zodat “goed rameien is het enige bouwen” [p. 150]. (Borgers 1996: 326)

Paul van Ostaijen was tegen de bourgeoisie, het kapitalisme en het katholicisme van België en toont hier zijn teleurstelling door de geciteerde verzen omdat niets stuk ging. Immers, de Belgische vooroorlogse orde was aan het herstellen. Het activisme had weinig succes gehad tijdens de oorlog en dus Van Ostaijens hoop voor een nieuwe samenleving was bijna op. Het kan ook verbonden worden met zijn

²² Spinoy, Erik, *Littérature néerlandaise b : Moderne poëzie in Vlaanderen*, niet gepubliceerd cursus (ppt). Université de Liège, 2018.

communistische opvattingen. Van Ostaijen ontwikkelde immers communistische sympathieën na de oorlog maar deze hebben geen succes gehad, noch in Duitsland noch in België. Zijn revolutionaire en activistische plannen werden dus geknauwd. Vandenbroucke (2013: 206) zegt over de aangehaalde verzen dat ‘ook het communisme [...] de burgerlijke restauratie niet [had] kunnen tegenhouden’ maar Vandenbroucke suggereert dat er toch een ‘vage hoop [was] op een totale zelfvernietiging van de kapitalistische maatschappij’:

Misschien wordt eens
de nood zo groot
alle dijken breken.
(*Verzamelde gedichten* 1996: 419)

Buelens (2002: 100) is van dezelfde mening: ‘het communistische ideaal [komt] er onder druk te staan’. De burgerlijke restauratie van Duitsland en Vlaanderen ‘laat enkel nog een vage hoop op een moment waarop “alle dijken breken”’. Hier verduidelijkt Spinoy (2014) dat deze ‘hoop in 1920-1921, op het moment van het schrijven van *Bezette Stad*, al vervlogen was’.

In ‘De aftocht’ spreekt van Ostaijen tegen de ‘vertegenwoordigers van het wereldberoemde trio “Godsdienst & Vorst & Staat”’. Buelens (2008: 742) beweert dat Van Ostaijen zijn rancune uitdrukt door daarop zijn kritiek te uiten, die ‘gefundeerd [is] door een (communistische) maatschappijvisie die opriep tot emancipatie’. De dichter van *Bezette Stad* wilde de samenleving van het katholicisme bevrijden en dat wordt in ‘De aftocht’ bijvoorbeeld uitgedrukt door:

NIHIL
dat is het woord
vernietiging
God godsdienst metafizek kerken kunst bordelen geest
lig nou niet te klessen
vernietigen
(*Verzamelde gedichten* 1996: 414)

Hier beweert Hadermann (1996: 84) dat ‘het nieuwe nihilistische evangelie van de dichter’ te lezen is. Het woord ‘nihil’ past hier goed bij Van Ostaijens wens voor de val van de burgerlijke godsdienst, de kerk, de staat... Vaak wordt ook het katholicisme geparodieerd zoals in ‘gezegend zijt Gij Maria onder alle vrouwen want Uw buik / IS ONVRUCHTBAAR’ (*Verzamelde gedichten* 1996: 414). Het is toch wel bekend dat Maria de moeder van Jezus is, ze mag bijgevolg niet onvruchtbaar zijn. Weinigen zullen dus betwijfelen dat het een brutale aanval op de katholieke godsdienst is. Deze wordt nog brutaler door het gebruik van hoofdletters. Ook in de volgende verzen vinden we die parodieën terug:

Lubriek klapperen vaandels
officiers bieden hun seks aan de ekstatische menigte een remonstrans
pastoors sprenkelen wijwater
lubriek Te Deum van
hinnikende loopse wijven
(*Verzamelde gedichten* 1996: 417)

Hier werden de vaderlandsliefde, de godsdienst (‘Te Deum’, ‘officiers’...) en de erotiek (‘seks’) met elkaar verbonden. Het is nogmaals een weergave van een negatief beeld van Van Ostaijen. Hij drukt nog een keer zijn frustratie over het herstel van de Belgische orde na de Duitse aftocht uit en dus ook zijn daaraan verbonden desillusie.

Er wordt ook twee keer het patriottische ‘Te Deum’ vermeld in het gedicht (*Verzamelde gedichten* 1996: 412/417). Het geeft ons een beeld van de viering van de herstellende orde. Hans van Stralen (2007-2009: 123) beweert dat Van Ostaijens ‘hoop op een nieuwe cultuur met een taal, bevrijd van de katholieke ideologie, wordt aan het slot van *Bezette Stad* definitief de kop ingedrukt’:

de goede katholieken verwachten angstvol
TE DEUM DE LA VICTOIRE
en het lubrieke feest
(*Verzamelde gedichten* 1996: 417)

6. Karl Liebknecht

Karl Liebknecht werd geboren op 13 augustus 1871 te Leipzig en is in januari 1919 geëxecuteerd in Berlijn. Hij was een Duitse leidinggevende figuur van de *Sozialdemokratische Partei Deutschlands* (SPD, i.e. Sociaaldemocratische Partij van Duitsland) en vormde in 1915, samen met Rosa Luxemburg en nog enkele andere socialistische tegenstanders van de oorlog, de *Gruppe Internationale*. Die werd later omgedoopt naar de *Spartakusbund* (Spartacusbond). In 1916 werd hij onder anderen uit de SPD gezet omdat hij tegen de oorlog was en scherpe kritiek schreef in de illegale krant *Spartacusbrieven* (Jones 2016).

Karl Liebknecht in 1913
(3)

Door de goedkeuring van de oorlogskredieten in 1914 werd de SPD door veel parlementsleden fel bekritiseerd (Mühlhausen 2015). Karl Liebknecht was een tegenstander van de oorlog maar besliste op 4 augustus 1914 toch voor de oorlogskredieten te stemmen. Maar in december 1914 veranderde Liebknecht van mening en stemde tegen extra oorlogskredieten. Hij was de enige om dat te doen en werd daarvoor een gehate figuur in de Duitse politieke elite (Jones 2016).

Dit resulteert in het voorjaar van 1917 in een splitsing van de partij en in de stichting van de *Unabhängigen Sozialdemokratischen Partei Deutschlands* (USPD, i.e. Onafhankelijke Sociaaldemocratische Partij van Duitsland) (Borgers 1996: 188). De Spartakusbond sloot zich aan bij de USPD in 1918. Omdat de leden van de Spartakusbond nog radicaler waren dan de leden van de USPD, vormden ze op 1 januari 1919 een nieuwe partij, i.e. de *Kommunistische Partei Deutschlands* (KPD, i.e. Communistische Partij van Duitsland) (Jones 2016)²³.

²³ Ik heb ook gebruik gemaakt van de volgende website: Liebknecht → 'Karl Liebknecht' (9 augustus 2020). <<https://www.britannica.com/biography/Karl-Liebknecht>> [16 augustus 2020].

6.1. Duitse revolutie 1918-1919

Het keizerrijk van Wilhelm II begon te wankelen wanneer het einde van de oorlog in zicht kwam (Buelens 2008: 91-92). De chaos begon door een Duits militair bevel om een zelfmoordaanval te maken op de *Royal Navy* (zie verder). De Duitse revolutie vond plaats van november 1918 tot januari 1919. Overal in Duitsland, werd er geprotesteerd, maar het meest in Berlijn. Er wordt ook naar verwezen als de ‘Novemberrevolutie’. De Spartakistenopstand van januari 1919 wordt gezien als een deel van de Novemberrevolutie. Reynebeau (1995: 67) suggereert dat de Novemberrevolutie alleen maar een dag heeft geduurd en dat ‘de rest van het verhaal’, i.e. de manifestaties en protesten, met name de Spartakistenopstand, deel uitmaken van de contrarevolutie. In dit werk zal de Spartakistenopstand toch als een onlosmakelijk deel van de Novemberrevolutie beschouwd worden, zoals Borgers (1996: 190) het zelf doet. Er vielen tussen november 1918 en maart 1919 duizenden doden door deze revolutie (Reynebeau 1995: 67).

6.1.1. Begin van de Novemberrevolutie

De Duitse revolutie van 1918 begon door een militaire gebeurtenis eind oktober. De Duitse admiralen wilden een laatste offensief ontketenen voor de wapenstilstand. Ze waren dus bereid om de *Royal Navy* aan te vallen maar de matrozen waren het daar niet mee eens omdat de vrede niet ver af was (Vreugde 2018: 212). Er ontstond vanuit het leger een revolutionaire onrust. Op 3 november 1918 begon dus de opstand op de marinebasissen van Wilhelmshaven en van Kiel. De stad was de volgende dag in handen van revolutionaire matrozen, soldaten en arbeiders. Reynebeau (1995: 66) zegt dat ‘de soldaten [...] nog langer de bevelen van hun officieren [weigerden] op te volgen en begonnen via zogeheten “soldatenraden” politieke eisen te stellen. Dat deed zich ook voor in het Duitse bezettingsleger in Brussel.’ Vanaf daar verspreidde de revolutie zich tussen 5 en 9 november over heel Duitsland. Dit plaatste de Novemberrevolutie in de context van de strijd van de arbeidersbeweging, namelijk van zijn revolutionaire linksvleugel, tegen het Duitse imperialisme (Streisand 1969: 57).

Op 9 november viel het Duitse keizerrijk van Wilhelm II uiteen wanneer kanselier Von Baden (1867-1929) de troonsafstand van Keizer Wilhelm II uitriep (Oppelland 2016). Deze laatste werd in feite tot aftreden gedwongen en vluchtte naar Nederland. Von Baden ‘droeg de macht over aan’ Friedrich Ebert, de voorzitter van de SPD (Buelens 2008: 92). Het doel van zijn partij, na de ineenstorting van het keizerlijk regime, was een Duitse Republiek te stichten.²⁴ Op 9 november werd de republiek uitgeroepen in Berlijn, tot zelfs twee keer toe. Eerst proclameerde Philip Scheidemann, een lid van de SPD, de ‘Duitse republiek’ en enige tijd later door Liebknecht, die een ‘Socialistische Republiek Duitsland’ afkondigde (Vreugde 2018: 215).

6.1.2. Arbeidersraden

Dit was dus een periode van politieke en sociale onrust in Berlijn, vooral tussen de gematigde socialisten van de SPD enerzijds, en de geradicaliseerde socialisten bij de Spartakisten en revolutionairen anderzijds. Deze twee kampen waren het er niet eens over hoe de nieuwe staatsvorm er nu zou moeten uitzien en ‘het al dan niet doorvoeren van de sociale revolutie’ (Borgers 1996: 189). Jean-Numa Ducange legt in een bespreking uit dat de SPD aan de macht was in die periode en dat er overal ‘arbeiders- en soldatenraden’ ontstonden naar het voorbeeld van de Russische sovjets (Ducange 2019). Terwijl de SPD een politiek gebaseerd op deze arbeidersraden weigerde, steunde de USPD, met name de Spartakisten, onder wie Karl Liebknecht en Rosa Luxemburg, een radenrepubliek om de politieke situatie te radicaliseren. (Ducange 2019). De USPD wou dus een republiek naar het model van de Sovjet-Unie terwijl de SPD het voorbeeld van de Bolsjewieken verwierp.

6.1.3. Spartakistenopstand

In januari 1919 begon de Spartakistenopstand met als doel om de huidige regering omver te werpen. Daarvoor gebruikten ze straatgeweld. Stakingen en betogingen

²⁴ Video op YouTube over een bespreking-debat met Jean-Numa Ducange (historicus van de arbeidersbeweging, hoofddocent aan de Universiteit Rouen). In de bibliografie onder de naam ‘Ducange’.

waren hun wapens. De regering aan de andere kant, gebruikte militair geweld. Friedrich Ebert had ‘zich in het geheim van de steun van het leger verzekerd door het te beloven dat hij het “bolsjevisme” zou bestrijden’ (Reynebeau 1995: 67). De regering reageerde dus op de manifestaties van de radicale Spartakisten met represaillemaatregelen en stuurde Vrijkorpsen – ‘semiautonome vrijwilligersmilities die bestonden uit gedemobiliseerde oorlogsveteranen’ (Reynebeau 1995: 67) – om een einde te maken aan de opstand en zo de orde te herstellen (Ducange 2019). Volgens Borgers (1996: 190) was het ‘de bloedigste periode van de novemberrevolutie’. In de nacht van 14 en 15 januari 1919 werden Rosa Luxemburg en Karl Liebknecht gearresteerd en vermoord door de Vrijkorpsen van Gustav Noske. De Spartakisten slaagden er niet in om de macht over te nemen en zo werden de gematigde socialisten de overwinnaars (Borgers 1996: 190). Enkele dagen later werd de SPD ‘officieel de grootste partij’ (Buelens 2008: 93).

Begin Spartakistenopstand in 1919

(4)

6.2. Paul van Ostaijen en het communisme

6.2.1. Dadaïsme

Het is in Berlijn dat Paul van Ostaijen op politiek en artistiek gebied radicaliseerde. Hij maakte immers kennis met het dadaïsme tijdens die periode. Het dadaïsme kreeg in Duitsland een politieke richting: het radicaliseert op het politieke niveau. Het dadaïsme sloot zich immers aan bij het communisme met marxistisch kenmerken

(Margantin 2005: 153). Die radicalisering van het dadaïsme behaagde Paul van Ostaijen op het politieke vlak (Buelens 2008: 105).

6.2.2. Communisme

Van Ostaijen ontwikkelde dus sympathie voor het communisme maar in het bijzonder voor de USPD en de Spartakusbond. Van Ostaijen woonde namelijk vergaderingen van de USPD bij en deelde de ideologie van de Spartakusbond: hij geloofde in een revolutie naar het Russische model, welke ook nodig was in België (Reynebeau 1995: 118). Paul van Ostaijen werd ook door Firmin Mortier op een manifestatie gesignaleerd die georganiseerd werd door de USPD. Dit gebeurde kort na de moord op Luxemburg en Liebknecht. Reynebeau (1995: 118) verklaart ook dat de novemberrevolutie en de moord van zijn idool ‘Van Ostaijen ongetwijfeld [hadden] geschokt’.

Van Ostaijen heeft in die periode met de leiders van de Spartakusbond Rosa Luxemburg en Karl Liebknecht gesympathiseerd en beleefde de onderdrukking van hun revolutie.²⁵ Desondanks heeft Van Ostaijen niet aan de Novemberrevolutie deelgenomen maar toch voelde hij zich ergens bij betrokken (Borgers 1996: 188). Van Ostaijen is altijd voorzichtig geweest over dit onderwerp. Reynebeau (1995: 117-118) verklaart dat zelfs al had de revolutie zich onder de ogen van Van Ostaijen afgespeeld, hij hier bijna nooit over sprak. Hij heeft alleen met de activist Robert van Genechten gedachten gewisseld over de revolutie. Bovendien was hij een bewonderaar van Karl Liebknecht. Zoals Spinoy (2014) het beschrijft, was Liebknecht, voor Van Ostaijen, door zijn moord een ‘symbool van de idealistische intellectueel die zich, met fatale gevolgen, gesandwicht ziet tussen traditionele elites en opgehitste massa’s’. Paul van Ostaijen was diep geschokt en verontwaardigd over de moord op Rosa Luxemburg en Karl Liebknecht. Hij beschouwde hen als ‘idealistische slachtoffers van het geweld’ van de burgerlijke

²⁵ ‘Paul van Ostaijen’. <<https://schrijversgewijs.be/schrijvers/van-ostaijen-paul-2/>> [15 juni 2020]

orde.²⁶ Hij bezocht ook samen met Mortier het hotel waar ze vermoord waren (Borgers 1996: 204).

Van Ostaijen probeerde dan om zijn Vlaams-nationalisme met zijn sympathie voor het communisme te verzoenen, wat niet gemakkelijk was omdat het communisme een gevoel van ‘internationale’ impliceert terwijl hij een Vlaamse identiteit had.²⁷ Volgens Spinoy (2014) probeerde Van Ostaijen dat te doen ‘door de Belgische staat als een heilloze constructie van “Godsdienst & Vorst & Staat” te presenteren, die daarom maar beter door een communistisch Vlaanderen vervangen zou worden’. Hij vond dat een communistische republiek naar Sovjet-model niet alleen de onderdrukking van de arbeiders zou oplossen maar ook een oplossing zou zijn voor het nationalistisch vraagstuk omdat het onderdrukte (Vlaamse) volk ook de onderdrukte arbeidersklasse was (Buelens 2008: 110). Dat werd ook zo uitgelegd in *De Nieuwe Tijd* door Van Ostaijen. Hij zei in een van zijn artikels ‘dat de Vlaamse Beweging en de internationale arbeidersbeweging niet met elkaar in strijd, maar integendeel onafscheidelijk met elkaar verbonden zijn’ (Borgers 1996: 331). In september 1920 wilde Paul van Ostaijen het communisme kiezen om de Vlaamse zaak te enthousiasmeren. Opnieuw in een artikel voor *De Nieuwe Tijd* ²⁸ lijkt het dat Van Ostaijens flamingantisme een hulpmiddel was ‘om het communisme aan de macht te brengen’.²⁹ In een samenvatting van Reynebeau staat dat het communisme de natuurlijke staatsorde was voor Van Ostaijen. Daaraan wordt wel toegevoegd dat het niet duidelijk was of hij echt in de realisatie van een communistische maatschappij geloofde.³⁰

²⁶ Spinoy, Erik, *Littérature néerlandaise b : Moderne poëzie in Vlaanderen*, niet gepubliceerd cursus (ppt). Université de Liège, 2018.

²⁷ Spinoy, Erik, *Littérature néerlandaise b : Moderne poëzie in Vlaanderen*, niet gepubliceerd cursus (ppt). Université de Liège, 2018.

²⁸ Ik kon niet vinden of het hetzelfde was dan het al vermelde artikel maar het zal waarschijnlijk hetzelfde zijn.

²⁹ Hier gaat het om een samenvatting van Reynebeau (1995) op het Internet: ‘Het modernisme tijdens en na de eerste wereldoorlog’. <<http://zaan.be/lib/teksten/ostaijen.html>> [30 juli 2020].

³⁰ ‘Het modernisme tijdens en na de eerste wereldoorlog’.
<<http://zaan.be/lib/teksten/ostaijen.html>> [30 juli 2020].

Door de mislukking van de Duitse revolutie in Berlijn en het herstel van de bestaande orde in België raakte Van Ostaijen ontgoocheld in zijn Berlijnse tijd. Vandenbroucke zegt daarover in zijn boek *Dansen op een vulkaan*:

Het neerslaan van de Spartacusopstand [...] en het nadien nog maandenlang voortdurende straatgeweld in de Duitse hoofdstad hadden de dichter met de werkelijkheid achter zijn dromen geconfronteerd. Dat betekende niet dat Van Ostaijen zijn idealen liet varen; alleen koesterde hij geen illusies meer omtrent de spoedige realisering daarvan. (Vandenbroucke 2013: 155)

Deze ontnuchtering van Van Ostaijen heeft invloed gehad op zijn poetica: hij brak met het humanitaire expressionisme (Vandenbroucke 2013: 156).

De Duitse communistische revolutie werd dus gewelddadig neergeslagen. Ook in België gebeurde er een snelle terugkeer van de burgerlijke overheid, wat hem heeft teleurgesteld. Dat heeft hij in *Bezette Stad* ‘vol wanhoop en bijtende spot’ beschreven (Buelens 2003).

6.3. Liebknecht in ‘De aftocht’

De communist Liebknecht lijkt, ten minste, drie keer te verschijnen in het werk van Paul van Ostaijen (Reynebeau 1995: 118). Hij wordt zelfs met name genoemd in het gedicht ‘De aftocht’. In feite, lijkt het alsof Liebknecht het hoofdthema van dit gedicht is (Reynebeau 1995: 119). In een brief van augustus 1920 wordt er immers geschreven:

Te maken is nog: de triestigheid vijf-uur-'s morgens, het ontwaken van de bezette Stad (± 1916), innerlike leven, Folies-Bars (Ave Maria + tranen Maman: que c'est jolie), verlaten kino (cinema met piano ‘mais le plus joli rêve[’]), **de aftocht (Liebknecht!)**, Soldaat van Bapaume. - Dit ongeveer alles, geeft, hoop ik, een voorstelling van alles wat is ‘Bezette Stad’ (Borgers 1996: 349).³¹

³¹ Mijn nadruk.

Hier lijkt het dat Liebknecht het enig belangrijke element is van het gedicht, zelfs als hij maar één keer letterlijk in het gedicht verschijnt. De naam van de communist kan in de volgende verzen gevonden worden:

Knal!
Liebknecht
wie weet echoëert
arbeiders en soldaten
(*Verzamelde gedichten* 1996: 410-411)

Het gedicht vertelt over het vertrek van de Duitsers uit Antwerpen en plots verschijnt daar de figuur van Liebknecht. Het gaat hier wel om een doelbewust anachronisme. In haar scriptie suggereert Liesbeth Vantorre (2007: 148) dat Van Ostaijen daardoor een ‘flashforward [geeft] van wat de Duitse soldaten te wachten staat bij hun thuiskomst’, een gewelddadige revolutie. Karl Liebknecht zal overigens tijdens deze toekomstige revolutie vermoord worden door een geweerschot in de nek.³² Zijn moord wordt in het gedicht gesymboliseerd door het woord ‘Knal!’. Reynebeau (1995: 119) interpreteert Liebknechts dood als een symbool van ‘het einde van de hoop op verandering, die in hem een stem had gekregen. Het was de hoop dat er toch iets positiefs uit het oorlogsgeweld had kunnen ontstaan’.

In zijn artikel heeft Hadermann (1996: 93) naar de identiteit van de slachtoffers in Van Ostaijens werk gekeken. Het kan vastgesteld worden dat deze niet altijd figuren zijn die ‘aan de zijde van het establishment’ staan, waaraan hij een hartgrondige hekel had, maar ze zijn ook soms idealisten die door de regering werden vermoord. Dit was het geval voor Karl Liebknecht maar Hadermann (1996: 84) geeft hier ook een ander voorbeeld, dat van de flamingant Herman van den Reeck. Hij was ‘òòk een slachtoffer van de burgerlijke repressie’ die door de politie was neergeschoten

³² Moreau, Yves, ‘Ecrits révélateurs du meurtrier de Liebknecht et de Rosa Luxemburg’. (17 januari 1995). <<https://www.humanite.fr/node/95368>> [27 juli 2020].

en later aan zijn verwondingen overleed, en die in de dichtbundel *De Feesten van Angst en Pijn* verschijnt.³³

Volgens Spinoy is de verwijzing naar Liebknecht een bittere verwijzing, misschien omdat Van Ostaijen een bewonderaar was van Liebknecht en hij geschokt was door de moord op hem en hierdoor wrok koesterde tegen Liebknechts moordenaars (Reynebeau 1995: 118). Bovendien lijkt Liebknechts stem niet veel gehoor te vinden in het gedicht. Dat wordt ook gesuggereerd op de volgende pagina door ‘de doktors de heren doktors de heren professors zien niet horen niet’ (*Verzamelde gedichten* 1996: 411).

Volgens Snoeck (1984: 72) moeten de twee laatste verzen begrepen worden als volgt: ‘wie weet echoëert de stem van Liebknecht en volgen de arbeiders en soldaten de socialistische Internationale om zodoende een einde te maken aan de oorlog’. De socialistische Internationale werd in 1889 gesticht en was de voortzetting van de Eerste Internationale. Het was een groep van socialisten van een twintigtal landen die soms vergaderingen planden. Ze hebben bijvoorbeeld voor een wet voor een werkdag van maximum 8 uur gevochten, die in juni 1921 werd aangenomen. De leden van de Tweede Internationale waren echte antimilitaristen, anti-imperialisten en anti-kapitalisten. Het ‘verklaart eens te meer dat de strijd tegen het militarisme niet kan gescheiden worden van de socialistische klassenstrijd in het algemeen’³⁴. Ze waren, voor het merendeel, tegen alle oorlogen omdat deze, volgens hen, ‘tot de werkelijke aard van het kapitalisme’ behoorden en dat ze deze alleen konden stoppen door een einde te maken aan het kapitalistische systeem.³⁵ Ze moesten alles doen om een oorlog te verhinderen: volksagitatie, algemene arbeidersstakingen, enz.³⁶ Mocht er toch een oorlog uitbreken, moesten ze de door de oorlog gecreëerde economische en politieke crisissen gebruiken om de val van het kapitalistisch

³³ Ik heb hier ook gebruik gemaakt van de volgende website: Leemans, Guy, ‘Van den Reeck, Herman’. <https://nevb.be/wiki/Van_den_Reeck,_Herman> [27 juli 2020].

³⁴ Gonsalis, André, ‘De socialisten en de grote oorlog’. <<https://www.vonk.org/de-socialisten-en-de-grote-oorlog/1.-de-aanloop-naar-de-oorlog.html>> [27 juli 2020].

³⁵ Gonsalis, André, ‘De socialisten en de grote oorlog’. <<https://www.vonk.org/de-socialisten-en-de-grote-oorlog/1.-de-aanloop-naar-de-oorlog.html>> [27 juli 2020].

³⁶ ‘Ile Internationale’. <https://www.larousse.fr/encyclopedia/divers/II_e_Internationale/125050> [27 juillet 2020].

systeem te versnellen.³⁷ Liebknecht als lid van de SPD, die zelf lid was van de Tweede Internationale, was ook tegen de oorlog en wilde in de eindperiode van de oorlog deze stoppen en begon een revolutie.

³⁷ Gonsalis, André, 'De socialisten en de grote oorlog'. <<https://www.vonk.org/de-socialisten-en-de-grote-oorlog/1.-de-aanloop-naar-de-oorlog.html>> [27 juli 2020].

7. Kardinaal Mercier

Désiré Félicien-François-Joseph Mercier werd geboren op 21 november 1851 in een familie uit een burgerlijk milieu in Eigenbrakel en stierf op 23 januari 1926 in Brussel. Hij werd tot priester gewijd op 4 april 1874, werd benoemd tot aartsbisschop van Mechelen op 7 februari 1906 en werd kardinaal op 15 april 1907 (Courtois 2017).

Désiré Joseph Mercier in 1915
(5)

7.1. Patriotisme et Endurance

Mercier was tegen de Duitse propaganda om de schending van de Belgische neutraliteit te rechtvaardigen en tegen de misstanden begaan tegen de burgerbevolking (Courtois 2017). Daarom besliste hij om over de omstandigheden van België te spreken en schreef zijn mandement *Patriotisme et Endurance*. Hij liet alle kerken van het bezette land zijn brief voorlezen op 24 december 1914 en op Nieuwjaarsdag 1915 (De Schaepdrijver 2017 en Snoeck 1971: 8). De kerstbrief bezorgde de Franstalige kardinaal een grote populariteit. De brief had niet alleen in België indruk gemaakt maar ook in het buitenland (Courtois 2017). Horne (2010)³⁸ zegt dat Merciers brief sensatie verwekte omdat hij daarin openlijk sprak over de door de Duitsers verboden onderwerpen, zoals de slachtingen van de inval in de zomer 1914 en de schending van de Belgische neutraliteit. Mercier sprak ook over de ellende van de Belgische burgerij tijdens de oorlog en verheerlijkte de Belgische koning en regering. Horne zegt dat de brief als een belediging werd gezien door de Duitse overheid (Horne 2010). Bovendien legt Snoeck in *Paul van Ostaijen en de zaak kardinaal mercier* (1971: 8) uit dat de geestelijke ter verantwoording werd geroepen vanwege zijn brief. Het enige gevolg daarvan was dat de publicatie ervan verboden werd en dat ‘het [bezitten of] doorgeven [ervan] zou [b]eboet worden’.

³⁸ Het boek werd beschikbaar op ‘googlebooks’ maar er is geen paginanummering.

Courtois zegt dat er geen verdere gevolgen zijn geweest dankzij zijn hoge positie en zijn populariteit bij de Duitse Katholieken (Courtois 2017).

In zijn brief preees Mercier ‘de koning, de regering en de soldaten’ en ‘riep op tot gebed en boetedoening’ (De Volder 2014: 32). Hij probeerde de bevolking aan te moedigen om dapper te zijn tijdens deze moeilijke periode (De Volder 2014: 32). Luc Courtois (2017) zegt in ‘Mercier, Désiré-Joseph’ dat de prelaat, vanwege zijn kerstbrief, het burgerlijke verzet tegen de Duitse bezetting belichaamde, zowel in België als in het buitenland. Snoeck (1984: 81) suggereert immers dat de kardinaal het Belgische volk probeert te verzoeken tot een stil verzet met zijn bisschoppelijke brief *Patriotisme et Endurance*. Mercier wilde geen gewapende weerstand noch woeligheid (Horne 2010). Robrechts Boudens (1975: 127) zegt over Merciers vaderlandsliefde dat deze echt anti-Duits was, wat onvermijdelijk was door de omstandigheden. Hij vond dat het formuleren van de Vlaamse eisen tijdens de periode van bezetting ‘een aanslag [inhiield] op het Belgisch unitarisme’ en werd bijgevolg ‘met wantrouwen aangezien’, temeer omdat ze daarvoor Duitse steun kregen.

Tijdens de oorlog vond Mercier dat het ‘patriottisme was en moest [...] ook meer dan ooit een katholieke zaak zijn’ (De Volder 2014: 41). Voor hem was het patriottisme een christelijke deugd (De Volder 2014: 32), hij beschouwde de vaderlandsliefde als iets heiligs (De Volder 2014: 45). Deze verbinding tussen de katholieke godsdienst en het Belgische patriottisme was niet naar de smaak van de Kerk omdat men normaal geen kant kon kiezen tijdens de oorlog. Jan de Volder spreekt ook over Merciers keuze voor zijn land:

Als kerkelijk hoofd van een uitermate katholieke natie [...] bevond Mercier zich objectief in een heel andere positie dan de paus in Rome, die het als zijn vaderlijke plicht zag geen kant te kiezen in het conflict tussen naties dat ook de katholieken verdeelde, maar die alles in het werk stelde om de vrede te bevorderen. Dat is het verschil tussen een universeel en een particulier standpunt: Mercier koos resoluut voor het laatste. Dat leverde hem in België en in het kamp der geallieerden veel lof op, maar bij zijn tegenstanders bittere kritiek. Het dreigde de paus en de Heilige Stoel ook in een moeilijk

parket te brengen. Maar dat was op dat moment niet de bekommernis van kardinaal Mercier, die de nationale horizon voor ogen hield en vond dat België alles te winnen had met een geallieerde overwinning. (De Volder 2014: 52-53).

Robrechts Boudens (1975: 128) zou daaraan toevoegen dat ‘wat Benedictus XV [1854-1922] als neutraliteitsplicht aanzag, beschouwde Mercier als een tekort aan moed om onverschrokken stelling te nemen voor een rechtvaardige zaak.’

Aan het einde van de oorlog, op 20 oktober 1918, werd een ander herderlijke brief van Mercier in parochiën van Mechelen gelezen. Daarin zei Mercier dat hij een brief van de Duitse Von der Lancken³⁹ (1967-1939) gekregen. Deze brief zei dat alle Belgen die gevangen werden in België na veroordelingen van militaire leiders of oorlogsraden morgen zullen vrijgelaten worden. Sommige Belgen die in Duistland werden opgesloten zullen morgen of ‘binnenkort’ vrijgelaten worden. De reactie van de Brusselaars is ambivalent. Sommige voelden zich opgelucht maar anderen werden niet bedrogen. Deze laatste zagen dat de Duitsers de Geallieerden in hun zak probeerden te hebben door een toenadering met Belgische politici of geestelijken zodat ze de voorwaarden van de wapenstilstand verzachten (Vreugde 2018: 236-237).

7.2. Anti-Vlaams

Kardinaal Mercier blijkt al voor de oorlog, maar zeker tijdens de bezetting, een tegenstander te zijn van de Vlamingen en in het bijzonder, van de flaminganten en de activisten. De kardinaal wordt vaak, als hij met Vlamingen werd geassocieerd, met negatieve woorden ten opzichte van hen verbonden. Bijvoorbeeld, gebruikt Vandenbroucke (2013: 149) ‘vlaamsvijandige kardinaal Mercier’ of nog ‘rabiante tegenstander van de Vlaamse Beweging’ (Vandenbroucke 2013: 94) om de kardinaal aan te duiden. Snoeck (1984: 81), op zijn kant, gebruikt de woorden ‘onverbloemde Vlaamshater’. Volgens Jan de Volder (2014: 134) zou Mercier in een brief aan paus Benedictus XV in 1917 gezegd hebben dat ‘de Raad van

³⁹ Hij was de chef van de *Politische Abteilung* in België.

Vlaanderen een initiatief was van enkele “leeghoofdige flaminganten”. Al die uitspraken tonen aan dat hij een echte tegenstander van de Vlaamse zaak was.

Snoeck (1971: 10) gebruikt in zijn werk de woorden van van Karel Angermille⁴⁰, die verklaart dat de geestelijke Mercier zich tot een Vlaamse priester wendde en zei dat er twee rassen geschapen werden door God: één bestemd om te heersen en de andere om te dienen. Hij ging door en zei dat Walen van het heersende ras waren. Hij zei ook dat België Latijns zou zijn of niet zou zijn (Devoldere 2011: 15). De patriottische kardinaal zou dat daadwerkelijk hebben gezegd omdat er verschillende versies van bestaan maar er zijn geen schriftelijk sporen daarvan overgebleven.

Kardinaal Merciers haat voor de Vlamingen was ook merkbaar tijdens de oorlog wanneer het activisme zijn opkomst maakte. Snoeck (1971: 10) legt uit dat kardinaal Mercier geen ‘te vlaamsvoelende priesters’ zou tolereren in de pastores en dat deze tot de orde geroepen zouden worden. Mercier eiste immers van zijn seminaristen een ‘eed van onbeperkte gehoorzaamheid’ (De Volder 2014: 134). Het gevolg was dat er Nederlandsonkundige priesters waren voor gelovigen die bijna geen Frans spraken (De Volder 2014: 143).

Bovendien, volgens Snoeck (1971: 11), heeft Mercier in een vastenbrief activisten voor landverraders gehouden. Zoals Vandenbroucke (2013: 94) schrijft: ‘Bij monde van kardinaal Désiré Mercier, een rabiante tegenstander van de Vlaamse Beweging, veroordeelde ook de katholieke kerk het activisme nu in scherpe bewoordingen.’ In kerken heeft hij aangekondigd dat elke medewerking aan bestuurlijke scheiding en, in het algemeen, aan elke medewerking aan het activisme gelijkwaardig was aan doodzonde (De Volder 2014: 141). De Volder (2014: 134) zegt ook dat Mercier tegen de bestuurlijke scheiding was en dus in 1917 verbood ‘de directies van katholieke normaalscholen diploma’s te aanvaarden die gehomologeerd waren door inspecteurs die afhingen van de gesplitste ministeries’. Daarover vond paus Benedictus XV dat Mercier een onderscheid moest maken tussen zijn verzet tegen de bestuurlijke scheiding van het land en zijn houding ten opzichte van de andere Vlaamse eisen. Jan de Volder voegt daaraan de volgende woorden toe:

⁴⁰ Uit het boek *De lotgevallen van een activist* van Angermille.

Dat eerste was gerechtvaardigd, want het ging inderdaad om een reële aanslag tegen het internationaal recht, en was bovendien niet zozeer gericht op de belangen van de Vlamingen als wel op die van de Duitsers. Maar bij het tweede vielen vragen te stellen, want sommige vragen van de Vlamingen leken legitiem. (De Volder 2014: 144)

Bovendien kan men misschien denken dat Merciers patriottische tussenkomsten ook een manier was om de belangen van de katholieke gelovigen te bevorderen maar dit was eigenlijk niet het geval (Boudens 1975: 147).

Kardinaal Mercier liet geen gelegenheid voorbijgaan om zijn invloed aan te wenden tegen de Vlamingen. Hij bemoeide zich met de politieke aangelegenheden en dus ook met het activisme, die een politieke zaak was, en dat had tot gevolg dat de Vlamingen ‘de scheiding van Kerk en Staat’ hebben geëist. Merciers gedrag werd door de Duitsers afgewezen, maar hij werd daar niet voor gestraft door zijn eerder vermelde hoge positie (Snoeck 1971: 11).

Het activisme werd altijd aangevallen met alle mogelijke middelen die hij ter beschikking had. De houding van de Kardinaal tegenover het activisme heeft als gevolg gehad dat veel Vlamingen het vertrouwen die ze in Mercier hadden verloren (Snoeck 1971: 11). Snoeck beweert dat de oorzaak daarvan was dat de Vlamingen beseften dat hij niet tegen een anti-Duitse gemoedsgesteldheid was maar wel tegen een pro-Vlaams beweging. Ze begonnen dus naar een Vlaams aartsbisschop te verlangen (Snoeck 1971: 22). Zijn houding heeft ook heel wat incidenten veroorzaakt, vooral in Vlaamse kringen ontstonden protesten en manifestaties. Een voorbeeld daarvoor is een manifestatie in Leuven waar hij uitgefloten werd door zijn inmengingen in de politiek, of nog een andere manifestatie in Antwerpen in september 1917 (zie volgend punt). (Snoeck 1971: 22/33)

Kardinaal Mercier was eigenlijk niet alleen tegen de Vlamingen maar ook tegen hun taal. In 1906 werden de *Instructions Collectives* geschreven en openbaar gemaakt waarin Mgr. Mercier liet weten dat hij vond dat het Nederlands geen geschikte taal was voor het hoger onderwijs (Boudens 1975: 52). De Belgische kardinaal was ook tegen de vernederlandsing van de universiteit van Gent, eigenlijk was hij tegen alle

Vlaamse hogescholen. In november 1906⁴¹ woonde hij een vergadering bij van de superiors van de aartsbisschoppelijke colleges en seminaries waar hij de volgende woorden heeft gezegd: “Une université flamande, jamais!” (Fredericq 1909: 235) Het toont dus aan dat de kardinaal al vroeg de Vlamingen en hun taal hoog opnam. Om een concreet voorbeeld te geven, voerde hij een tegenpropaganda voor de stichting van de Gentse universiteit in maart 1916. Hij verplichtte om ‘de Gentse hogeschool als een [plaats des] verderfs te beschouwen’ (Snoeck 1971: 13), wat aanleiding gaf tot protesten. Eigenlijk vond Mercier dat de taal van een universiteit een universele taal moest zijn zodat iedereen het kon begrijpen. Daarom kon het Vlaams niet de taal van de Gentse universiteit zijn maar wel het Frans. Met het Frans als taal van universiteiten was er steeds een Franse invloed in Vlaanderen (Cooremans en Martens 1964: 125). Er werd zelfs een brief door Dr. August Borms aan Benedictus XV⁴² geschreven om zijn steun tegen de kardinaal te krijgen, wat uiteindelijk ook gebeurde. Daarom protesteerden studenten samen met andere Vlamingen tegen de politieke inmenging van kardinaal Mercier (Snoeck 1971: 13).

7.3. Van Ostaijen en kardinaal Mercier

Op 16 september 1917 heeft kardinaal Mercier het lof bijgewoond in de Sint-Joriskerk aan het Mechelse plein, naast de Schermersstraat in Antwerpen en hield daar zelf ook een processie. Dit werd door de activisten als een ‘patriottische, anti-flamingantische demonstratie’ begrepen (Borgers 1996: 144). Een paar activisten, veertig om precies te zijn volgens Borgers (1996: 144), waaronder Paul van Ostaijen, begonnen een tegendemonstratie om vier uur ‘s namiddags. Terwijl de Belgische kardinaal door de massa werd toegejuicht, waren de activisten aan het fluiten en ‘Weg met de kardinaal!’ aan het roepen (Borgers 1996: 144). Snoeck (1971: 27) heeft een interview met ‘Heer V.C...’⁴³ gehad die hij terugneemt in *Paul van Ostaijen en de zaak kardinaal mercier*. Daarin zegt ‘Heer V.C...’ dat ze niet de

⁴¹ Paul Fredericq heeft 1908 gezegd maar het is 1906.

⁴² En niet Benedictus XIV zoals Snoeck zegt.

⁴³ Zijn naam wordt nooit gegeven.

prins van de Kerk uitfloten maar wel de Franskiljon⁴⁴, de politiekeer die de Vlaamse noden en eisen tegenwerkte. Sommige flaminganten deelden ook pamfletten uit waarin er geschreven was ‘Heilige Lutgardis, patrones der Dietse Gouwen⁴⁵, geef Vlaanderen *weldra* een Vlaamse aartsbisschop!’ (Borgers 1996: 144-145). Er werd ook volgens Boudens (1975: 155) ‘in het portaal van de kerk van Onze-Lieve-Vrouw van Hanswijk te Mechelen, [...] een aanplakbiljet aangetroffen: “Van Mercier de Waal, groote Vlaamschhater, verlos ons Heer.”’ Die manifestatie is geen succes geweest door de te grote brutaliteit daarvan. Er waren vijf demonstranten die gearresteerd werden. Hun namen verschenen, volgens Snoeck (1971: 29), voor het eerst in de *Gazet van Antwerpen* van maart 1964. De vijf gearresteerde demonstranten waren: Anna M.W Vets, een onderwijzeres, Geert Pijnenburg, een letterkundige, Jos Verbert, een handelsreiziger, G. Cools, een bureelbediende en ten slotte onze Paul van Ostaijen (Borgers 1996: 145 en Snoeck 1971: 29). Omstreeks 8 uur ‘s avonds, legt Borgers (1996: 145) ons uit, wanneer de kardinaal uit de pastorie terugkwam, kwamen nieuwe verschillende opstoten op. De activisten die tegen de patriottische kardinaal hadden gemanifesteerd werden door de massa aangevallen dichtbij het hotel Wagner, totdat ze door de Duitsers ontzet werden.

Borgers (1996: 145) geeft het exacte verloop van de feiten voor Paul van Ostaijen. Hij was in een groep van enkele activisten. Ze worden het eens om samen te fluiten en om tegelijkertijd ‘Weg met de kardinaal!’ te roepen, maar op het gegeven moment hebben de ‘vrienden’ van Van Ostaijen zich bedacht en gezwegen. Bijgevolg was Van Ostaijen de enige aan het roepen te midden van zijn groep, en dus werd hij als enige gearresteerd (Borgers 1996: 145). Hij werd beschuldigd van ‘belediging van een hoogwaardig priester in de uitoefening van zijn ambt’ (Borgers 1996: 146) maar zoals advocaat Wildiers, advocaat van Paul van Ostaijen en Geert Pijnenburg, de aandacht erop vestigde, was die aanklacht niet aannemelijk. Twee redenen daarvoor: ten eerste was de kardinaal Mercier niet zijn ambt aan het uitoefenen, maar was alleen naar een lof gegaan en ten tweede de kardinaal moet beschouwd worden als een prins van de Kerk en niet altijd als een priester (Borgers

⁴⁴ Woord met een echt negatieve connotatie om naar een Vlaming te verwijzen die een voorstander is de overheersing van het Frans.

⁴⁵ De heilige Lutgardis is de ‘patrones van Vlaanderen’, wellicht omdat ze geen Frans wilde leren.

1996: 145-146 en Snoeck 1971: 30)⁴⁶. Van Ostaijen was van mening dat ze de kardinaal niet aangevallen hadden ‘op zijn functie als geestelijke, maar als politicus’, toch hebben ze de rechtbank niet kunnen overtuigen (Vandenbroucke 2013: 149).

Paul van Ostaijen werd in januari 1918 tot drie maanden gevangenisstraf en een geldboete van 26 frank veroordeeld vanwege de beledigingen aan kardinaal Mercier (Borgers 1996: 146). Kort voor het einde van de oorlog vluchtte Van Ostaijen naar Berlijn. Hij was immers nog niet in beroep geweest voor de zaak-Mercier en had ook andere gegronde redenen, namelijk dat hij misschien vervolgd kon worden voor zijn medewerking aan activistische kranten en tijdschriften (Borgers 1996: 185). Hij heeft voor het eerst gesproken over zijn terugkomst in België half 1920 maar kwam in 1921 werkelijk in Antwerpen terug. Op 15 juli van hetzelfde jaar verviel zijn straf voor het demonstreren tegen de kardinaal Mercier op basis van de amnestiewet van 28 augustus 1919 (Borgers 1996: 438).

7.4. Mercier in ‘De aftocht’

Kardinaal Mercier, tegen wie Paul van Ostaijen demonstreerde, is een ander figuur waarnaar hij verwijst in zijn gedicht ‘De aftocht’:

Vive rien

Vive tout le monde

Vive Max

Vive Mercier

Vive

Martel

(*Verzamelde gedichten* 1996: 413)

In ‘De aftocht’ geeft Paul van Ostaijen een beeld van de vreugde die er in België uitbarstte bij het vernemen van de wapenstilstand: de Geallieerden zijn gewonnen, België zal vrijgelaten worden (Snoeck 1984: 80). Hier is de bevolking dus blij door

⁴⁶ Meer over het geding in Snoeck (1971: 30-41).

het vertrek van de Duitsers en door de bevrijding van de stad Antwerpen en van het hele land. Mensen zingen overal en roepen opgewonden kreten van vreugde. Ze gaan hier vooral de politicus Max en de geestelijke Mercier aan. Nochtans moet er niet vergeten worden dat Paul van Ostaijen subjectieve feiten geeft in zijn gedicht en niet altijd de werkelijke feiten van wat is gebeurd. Misschien heeft hij dus geen toejuichingen aan Max en Mercier gehoord, zelfs als ze beschouwd werden als helden, maar de overwinningsroes was toch werkelijk. Ypersele en Tixhon hebben, voor hun artikel, een ander artikel van Albert Devèze teruggenomen dat in 1928 geschreven werd voor *Le Soir*. Het gaat over de dag van de wapenstilstand. Hij spreekt over alle gevoelens die de bevolking heeft gehad op die dag: stilte, verbazing en dan uitbarsting van vreugde:

Onze heures. L'Armistice. Brusquement un énorme silence, un silence qui émeut, qui bouleverse. On se regarde avec une sorte de stupeur. Puis, c'est enfin la joie, la grande joie qui envahit les âmes par vagues, qui fait qu'on rit, qu'on chante, qu'on s'étreint, qu'il semble qu'une vie nouvelle fait battre les cœurs et se gonfler les poitrines ! [...] Et, tout à coup, à midi juste, éclate une fanfare. Au son de la marche « Entre Sambre et Meuse », l'infanterie, massée en colonnes, franchit l'Escaut devant Semmersacke. Cette fois ce n'est pas seulement l'Armistice. C'est la Victoire. Et l'on ne sait plus si on rit encore, ou si l'on pleure déjà. (Van Ypersele en Tixhon 2000: 64-65)

Over die vreugde hebben Charles Gheude en de markies Villalobar gezegd dat de opgewonden mensen toch iets te voortvarend waren omdat de Duitsers nog niet helemaal weg waren en de bevrijding dus nog niet volledig was (Snoeck 1984: 80).

Deze verzen beginnen door 'vive rien'. Het kan misschien suggereren dat iedereen opgewonden was door de bevrijding behalve Paul van Ostaijen en andere activisten. Het is overduidelijk dat de overwinningsroes hier door Van Ostaijen wordt geïroniseerd. Hij wilde immers de bevrijding niet vieren omdat het einde van de oorlog de mislukking van de het activisme betekent en dus ook die van Paul van Ostaijens aspiraties. Hij was zelfs tijdens de wapenstilstand al vertrokken naar Berlijn.

Bovendien werd het in het Frans geroepen. Het is waarschijnlijk een manier voor Van Ostaijen om deze passage te ironiseren. Hij was immers tegen de Franstalige bourgeoisie enz. Daarbij verschijnt de naam van Mercier naast die van de Brusselse burgemeester Adolphe Max (zie 8.2.). Van Ostaijen was trouwens geen bewonderaar van Adolphe Max noch van kardinaal Mercier. Beide, samen met de Franstaligen, waren immers een symbool van de Belgische patriottische gevestigde orde, die door Van Ostaijen werd verafschuwde.

Daarnaast schreef Van Ostaijen ‘Vive tout le monde’. Volgens Snoeck (1984: 80-81) ‘was iedereen tevreden’ omdat beide, rechts en links, werden toegejuicht, door de toejuichingen van respectievelijk de katholieke kardinaal Mercier en van de liberale Adolphe Max. Zo lijken ideologische meningsverschillen toch minder belangrijk te zijn dan de bevrijding van België.

Ten slotte wordt ook de Belgische held Mercier met die van het cognacmerk Martel geassocieerd. Nochtans wordt het hier met een fout geschreven: de exacte spelling is ‘Martell’ (Snoeck 1984: 81). Het samenbrengen van beide namen is ‘logisch’ wanneer we leren dat Mercier ook alcohol is. Het is immers een champagnemerik (champagne Mercier) (Borgers 1996: 753-754) of een cognacmerk (Normandin-Mercier) (Snoeck 1984: 80-81). De verwijzing naar alcohol versterkt het feestgevoel die opgeroepen werd door de overwinning van België. Van Ostaijens maakte hier gebruik van ironie aangezien hij de overwinning met lede ogen aanzag en dat hij een hekel had aan kardinaal Mercier. Deze woordspelling met de naam van de kardinaal komt nog voor in andere werken van Van Ostaijen, zoals bijvoorbeeld in ‘Bar’, een ander gedicht uit *Bezette Stad*, en in de groteske *De bende van de Stronk* (1932), waarin kardinaal Mercier de kardinaal en champagnehandelaar Epernay is. Een ander figuur van dit verhaal is de burgemeester Maxeen (Max I), die naar de Brusselse burgemeester Adolphe Max verwijst. (Borgers 1996: 753-754)

8. Adolphe Max

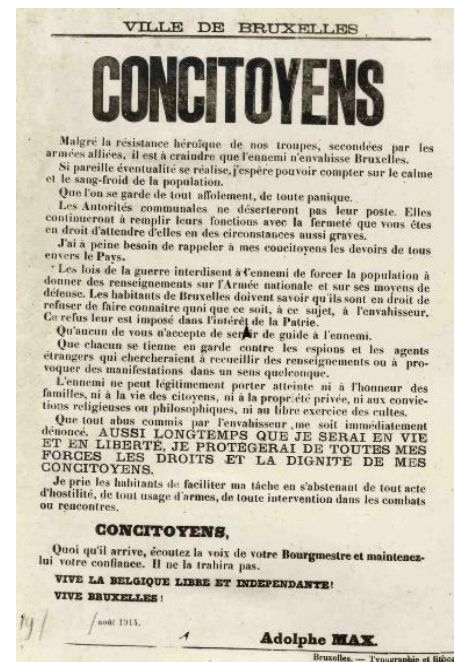
Adolphe Max was geboren op 30 december 1869 in Brussel en gestorven op 6 november 1939 in Brussel. Hij was de Brusselse burgemeester gedurende dertig jaar vanaf 1909 tot aan zijn dood in 1939 (Van Ypersele 2017).

Na de Duitse inval van België, verspreidde Adolphe Max op de avond van 19 augustus 1914 folders aan de Belgische burgers waarop geschreven was: 'Aussi longtemps que je serai en vie et en liberté, je protégerai de toutes mes forces les droits et la dignité de mes concitoyens.' ('Zolang ik leef en vrij rondloop, zal ik uit alle macht de rechten en de waardigheid van mijn stadsgenoten verdedigen.')

Daarin vroeg hij ook de Brusselaars om geen wapens te gebruiken en geen interventie te doen bij enige strijd. De affiche eindigt met een patriottisch aanmoedigend woord: « Vive la Belgique libre et indépendante ! / Vive Bruxelles ! » (Cooremans en Martens 1964)⁴⁷

Hij begon daarmee een symbool van een passieve weerstand tegen de Duitse overheid te zijn en een model voor de Brusselaars. Hij was een held in de ogen van de bevolking, zoals Koning Albert I en kardinaal Désiré-Mercier dit ook waren (Cooremans en Martens 1964: 156).

De volgende dag, op 20 augustus 1914, hadden de Brusselse burgemeester, twee schepenen en de gemeentesecretaris een ontmoeting met de Duitse militairen op het Daillyplein te Brussel, waar Adolphe Max Duits weigerde te spreken. De voorwaarden van de bezetting werden onderhandeld en de Duitsers eisten 18.000 kg brood en 10.000 kg vlees, enkel en alleen al voor de dag van 20 augustus. Het Duitse leger eiste ook om 50 miljoen goudfrank te betalen ten laatste voor de 1ste

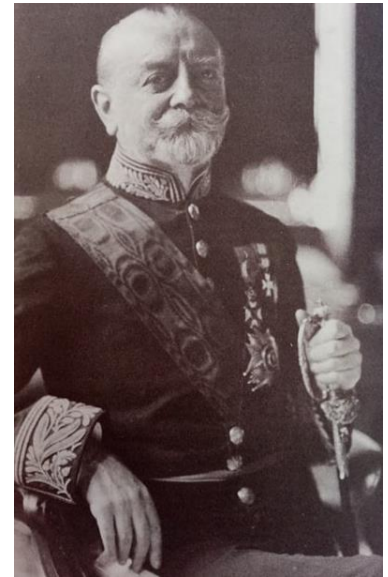

*Affiche door Adolphe Max,
19 augustus 1914
(6)*

⁴⁷ 'Een duidelijk vastberaden Adolphe Max'.
<<https://focusonbelgium.be/nl/Kent%20u%20deze%20Belgen/een-duidelijk-vastberaden-adolphe-max>> [29 juli 2020].

⁴⁸ De pagina wordt hier niet genummerd.

september. Toch lieten de Duitsers toe dat de gemeentelijke overheid aan bleef. Een anekdote zegt daarover dat de Brusselse burgemeester zijn permanente verblijf aankondigde in het stadhuis, waarna hij er een bed in heeft gezet. Adolphe Max heeft altijd geweigerd een Duitse hand te drukken tijdens een Duitse plechtigheid.⁴⁹ De Duitse overheid aarzelde niet om de tegenstanders van zijn politiek te arresteren. Hij is zo in de ogen van de Belgen een martelaar geworden (De Volder 2014: 41). Dankzij zijn patriottische houding en zijn oppositie tegenover de bezetter en zijn Duitse maatregelen werd de burgemeester Max een model voor de Brusselaars maar het beviel de Duitsers niet en hij werd diensgevolg door hen gearresteerd. Samen met enkele andere gearresteerde burgemeesters zoals Emile Braun, Charles Dessain, Edmond Wibaut, Louis Franck, is Adolphe Max een symbool van de nationale weerstand geworden (Connolly en anderen 2018: 61). Hij werd eerst in Namen geïnterneerd voordat hij op 26 september 1914 naar Duitsland werd gedeporteerd (Snoeck 1984: 81). Hij heeft daar in verschillende gevangenissen gezeten: eerst werd hij naar Glatz gebracht tot november 1915, dan werd hij overgebracht in de gevangenis van Celle Schloss in Hannover. Daarna werd hij naar Berlijn gebracht waar hij zijn vrijspraak heeft verkregen. Nochtans werd hij nadien terug in Celle Schloss opgesloten en daarna zelf nog in Berlijn. De laatste gevangenis waar hij is geïnterneerd was in Goslar, waaruit hij ontsnapte een maand voor de wapenstilstand (Cooremans en Martens 1964: 98-99).

*Max in
burgemeestersuniform
(7)*

Bij het officiële vernemen van het einde van de oorlog hoopten de Brusselaars om hun burgemeester vlug terug te zien om hun stad te herstellen. Hun ongeduld maakte de Brusselaars zenuwachtig en bezorgd (Vreugde 2018: 261). Adolphe Max maakte uiteindelijk zijn terugkomst een kleine week na de wapenstilstand, op 17 november 1918, in het stadhuis van Brussel waar hij hartelijk door de Brusselaars werd

⁴⁹ 'Een duidelijk vastberaden Adolphe Max'.
<<https://focusonbelgium.be/nl/Kent%20u%20deze%20Belgen/een-duidelijk-vastberaden-adolphe-max>> [29 juli 2020].

ontvangen en toegejuicht.⁵⁰ De bewondering en de dankbaarheid die hij op die dag heeft gekregen kan worden bewezen door allerlei geschenken en boodschappen die hij gekregen heeft (Cooremans en Martens 1964: 133).

8.1. Adolphe Max en de Vlaamse Beweging

Tot aan zijn dood had Adolphe Max een zekere ongerustheid over een potentiële scheiding van het land (Cooremans en Martens 1964: 129). Men kan dus begrijpen dat de Brusselse burgemeester, zoals de Belgische kardinaal Mercier, een hevig tegenstander van de Vlaamse Beweging was. Hij heeft zelfs deze laatste als extremistisch bestempeld. Als een invloedrijk figuur aarzelde hij niet om de uitvoerbaarheid van Vlaamse noden moeilijker te maken. Zo was hij een bestrijder van ‘de vernederlandsing van de universiteit van Gent, de goedkeuring van de taalwetten in de jaren 1930, de amnestie-beweging en de zaak-Adriaan Martens’.⁵¹ De Brusselse burgemeester verdedigde de tweetaligheid in Brussel maar toch vond hij dat de Franse taal in een machtspositie was ten opzichte van het Nederlands.

Adolphe Max had nochtans in 1899 gezegd dat hij geen minachting noch haat had tegenover de Vlaamse taal. Hij erkende de Vlaamse literatuur van toen en was een tegenstander van het verdwijnen ervan. Hij zei ook dat hij niet volledig oneens was met de Vlaamse eisen maar kon toch niet het nut van een Vlaamse universiteit zien (Cooremans en Martens 1964: 27-28).

Bovendien was Adolphe Max een symbolische vertegenwoordiger van de hoofdstad Brussel en de activisten zagen hem bijgevolg als een vijand (Cooremans en Martens 1964: 116).

⁵⁰ ‘Een duidelijk vastberaden Adolphe Max’. <<https://focusonbelgium.be/nl/Kent%20u%20deze%20Belgen/een-duidelijk-vastberaden-adolphe-max>> [29 juli 2020].

⁵¹ Wouters, Nico, ‘Max, Adolphe E.J.H.’. <https://nevb.be/wiki/Max,_Adolphe_E.J.H.> [12 juli 2020].

8.2. Adolphe Max in ‘De aftocht’

De Brusselse burgemeester wordt twee keer vermeld in ‘De aftocht’. Zoals eerder gezien, maakt Paul van Ostaijen een eerste verwijzing naar burgemeester Max op pagina 147 met de vers ‘Vive Max’ (zie 7.4.). De tweede keer waar de Brusselaar verschijnt is op de laatste pagina van het gedicht, i.e. pagina 153:

Hier kunnen we zien dat de vers ‘Vive Max’ een kruis vormt met ‘Leve de gekrepeerden’. Deze vormen samen een oxymoron (Snoeck 1984: 90), omdat Max een overlevende is. Bovendien worden beide verzen door een uitroepteken gevolgd. Volgens Bogman (1988: 74) betekent het dat op beide leuzen nadruk wordt gelegd: geen van beide wint van de andere. Ten slotte zegt hij ook dat ze de contouren vormen van ‘het begin, verloop en einde van de bezetting’. Omdat ‘Vive Max’ ons aan het begin van de oorlog herinnert, wanneer de burgemeester als een verzetsheld werd gezien, maar het roept ook het einde van de bezetting terug op, wanneer hij toejuicht werd als hij uit gevangenis terugkwam. Het verloop van de bezetting wordt dan door de vers ‘Leve de gekrepeerden’ voorgesteld.

9. Wilson

Thomas Woodrow Wilson werd op 28 december 1856 in Staunton (Virginia) geboren en overleed op 3 februari 1924 in Washington D.C. Hij was de 28ste president van de Verenigde Staten. Hij was president van 1912 tot 1916 en werd toen nogmaals voor een nieuwe termijn verkozen tot maart 1921 (Benbow 2017).

Als president van de Verenigde Staten heeft Wilson veel gedaan. Er zal dus alleen gefocust worden op wat hij gedaan heeft vanaf de Eerste Wereldoorlog tot de periode van het vredesverdrag van Versailles (1919).

De Verenigde Staten waren in eerste instantie neutraal tijdens de Eerste Wereldoorlog, zoals door de ex-Amerikaanse president George Washington geformuleerde isolationistische politiek gevraagd werd. Ze moesten zich dus niet in Europese zaken en conflicten mengen. De Amerikaanse President Wilson werd voor een tweede termijn gekozen omdat hij de Verenigde Staten buiten de oorlog had gelaten. Zijn slogan tijdens de verkiezingscampagne was 'He has kept us out of war' of nog 'Keep U.S. out of war'. Een belofte die hij niet nakwam omdat hij de oorlog aan Duitsland verklaarde op 6 april 1917 (Van Oudheusden 2018).⁵²

*Amerikaanse President
Woodrow Wilson in 1919*
(8)

*War message voor het
Amerikaanse Congres 1917*
(9)

Zelfs voordat hij de oorlogsverklaring aan Duitsland ondertekende waren Wilsons handelingen toch te bediscussiëren. Hij had, zoals Jan van Oudheusden (2018) het zegt, tussen 1914 en 1916 leningen ter waarde van enkele miljarden dollars toegekend aan Frankrijk en Groot-Brittannië voor 'de aanvoer van voedsel, grondstoffen en goederen' en 'om de handel met het noodlijdende Europa in stand

⁵² Het boek werd beschikbaar op 'googlebooks' maar er is geen paginanummering.

te houden. Verreweg het grootste deel van die bedragen ging naar de Geallieerden. Duitse handelsschepen konden vanwege de Briste zeeblokada de Atlantische Oceaan niet meer oversteken’.

9.1. Peace without victory

Alreeds in december 1916 wilde Wilson een einde maken aan de oorlog in Europa. In de winter van 1916-1917 vroeg hij aan de ambassades van de Geallieerde landen en Duitsland om hun vredesvoorwaarden te geven. Hij dacht immers dat deze onderhandeld konden worden. De oorlogvoerende mogendheden hebben nochtans dit voorstel afgewezen. Frankrijk en Groot-Brittannië beschouwden een vrede voor Duitslands nederlaag als een bedreiging voor hun oorlogsinspanningen (Thompson 2018: 18).

In januari 1917 dacht President Wilson dus na over hoe hij het oorlogseinde kon onderhandelen en de Verenigde Staten buiten de oorlog kon laten. Op 22 januari maakte hij zijn overbekende idealistische ‘Peace without victory’ speech voor het Amerikaanse Congres. Daarin zette hij zijn visie uiteen over een ‘peace without victory’ dat op lange termijn kon standhouden. Hij dacht dat er geen vrede kon zijn als er een winnaar was. Hij zei in zijn rede dat: ‘Victory would mean peace forced upon the loser, a victor's terms imposed upon the vanquished.’ (Thompson 2018: 9) Zo’n harmonie moest zich volgens Wilson op verschillende principes baseren, zoals een erkenning van de rechten van kleine landen, een vrijheid van de zee of nog een beperking van bewapening op land en zee (Thompson 2018: 9).

Zoals gezegd stapten de Verenigde Staten uiteindelijk in oorlog begin april 1918. Er waren vooral twee gebeurtenissen die een impact hebben gehad op de goedkeuring van de oorlogsverklaring van Wilson. Duitsland begon immers de duikbootoorlog opnieuw, wat veel slachtoffers maakte, ook van Amerikaanse afkomst, en wat bijgevolg de Verenigde Staten ergerde. Bovendien onderschepten de Britten een telegram van de Duitse Arthur Zimmermann voor een Duitse ambassadeur in Mexico om een alliantie te vormen tegen de Verenigde Staten (Van Oudheusden 2018).

9.2. Wilsons Veertien Punten en het vredesverdrag van Versailles

Op 8 januari 1918 presenteerde Wilson zijn *Veertien Punten* voor het Amerikaanse Congres (Thompson 2018: 19). Het was een liberaal programma om de oorlog te beëindigen en voor wereldvrede (Snoeck 1984: 73). Het herhaalde sommige principes van zijn ‘peace without victory’ speech. Hier is een samenvatting van deze ‘idealistische’ punten van Wilson door Trachet en Ouvry, gegeven in een artikel van de onlinekrant van de VRT⁵³:

- I. Afschaffing van de geheime diplomatie. De vredesakkoorden moeten op een open wijze tot stand komen.
- II. Absolute vrijheid van scheepvaart op zee.
- III. Zoveel mogelijk afschaffing van alle economische barrières. Vrijhandel.
- IV. Garanties voor een ontwapening van alle legers tot een minimum dat nodig is voor de binnenlandse veiligheid.
- V. Een onpartijdige regeling van de koloniale aanspraken. Daarbij moet evenzeer rekening worden gehouden met de belangen van de bevolkingen van de kolonies als met de rechten van de regeringen.
- VI. De evacuatie van het gehele Russische grondgebied. Rusland moet onafhankelijk zijn politieke toekomst kunnen bepalen.
- VII. België moet worden ontruimd en heropgebouwd, om opnieuw een soeverein land te worden.
- VIII. De bezette gebieden in Frankrijk moeten worden ontruimd en heropgebouwd. Het onrecht dat Frankrijk in 1871 is aangedaan inzake Elzas-Lotharingen moet worden goedge maakt.
- IX. Een herziening van de grenzen van Italië moet gebeuren volgens een duidelijk herkenbare scheiding van nationaliteiten.
- X. De volkeren van Oostenrijk-Hongarije moeten de meest vrije mogelijkheid tot autonome ontwikkeling krijgen.

⁵³ Trachet, Tim en Jan Ouvry, ‘Het begin van het einde van de eerste wereldoorlog: de veertien punten van Wilson’ (8 januari 2018). <<https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2018/01/08/het-begin-van-het-einde-van-de-eerste-wereldoorlog--de-veertien-/>> [14 juli 2020].

- XI. Roemenië, Servië en Montenegro moeten worden ontruimd. Servië moet een vrije toegang krijgen tot de zee. Er moeten garanties komen voor een politieke en economische onafhankelijkheid en de territoriale onschendbaarheid van de Balkanlanden.
- XII. De Turkse delen van het Ottomaanse Rijk moeten ervan verzekerd zijn dat ze als soevereine staat blijven bestaan, maar de andere nationaliteiten onder Turks bewind moeten de verzekering krijgen van een veilig leven en een ongehinderde mogelijkheid tot zelfstandige ontwikkeling. De Dardanellen moeten open zijn voor vrije toegang van koopvaardischepen van alle landen.
- XIII. Er moet een onafhankelijke Poolse staat worden opgericht, die de gebieden omvat die bewoond worden door een onbetwistbaar Poolse bevolking. Die zou verzekerd moeten zijn van een vrije toegang tot de zee.
- XIV. Een algemene vereniging van volkeren moet worden opgericht om grote en kleine staten wederzijdse waarborgen te verstrekken van hun politieke onafhankelijkheid en territoriale onschendbaarheid.

Het laatste punt verwijst naar de Volkenbond. Deze moest normaal, zoals Vandenbroucke (2013: 151) het zegt, ‘de politieke onafhankelijkheid en territoriale onschendbaarheid van kleine en grote staten [...] waarborgen’. Het moest dus ‘de vrede en de veiligheid in de wereld’ houden (Van Oudheusden 2018). Nochtans was het niet zo. Die Volkenbond is immers geen groot succes geweest om verschillende redenen. Deze worden opgenoemd door Van Oudheusden:

Toch stond de Volkenbond vanaf het begin zwak. Amerika hield zich erbuiten en werd geen lid. Het land viel al gauw terug op de traditionele politiek van isolationisme. Voor Wilson was deze Amerikaanse afzijdigheid een bittere pil, maar voor een deel had hij dit aan zichzelf te wijten. [...] De Volkenbond kreeg niet de effectieve machtsmiddelen om landen te straffen die de vrede verstoorden. Een internationale legermacht kwam er niet. Groot-Brittannië en Frankrijk zetten de organisatie naar hun hand [...]. Duitsland mocht vooralsnog geen lid worden van de Volkenbond. Rusland evenmin. (Van Oudheusden 2018)

In juni 1918 begrepen de Duitsers als snel dat ze de oorlog aan het verliezen waren. Op 4 oktober verzocht Duitsland de Amerikaanse President ‘te bemiddelen bij het starten van wapenstilstandsonderhandelingen op basis van zijn “14 punten” programma’.⁵⁴ Maar zoals er verklaard is in het artikel, waren de Geallieerden niet zo enthousiast over Wilsons punten en ontstonden hier veel discussies over.

De wensen van Frankrijk, Italië en Groot-Brittannië klopten niet altijd met het Veertien Punten-programma van Wilson. De Fransen, met Clémenceau als gezant, eisten, onder anderen, herstelbetalingen van Duitsland. De Italianen, met Orlando, wilden ‘het annexeren van zo veel mogelijk grondgebied van het voormalige Oostenrijk-Hongarije’, terwijl Groot-Brittannië een bedreiging zag betreffende de vrije wateren en vrijhandel door Wilsons *Veertien Punten*.⁵⁵

De Grote Vier: Van links naar rechts: Lloyd – Orlando – Clémenceau – Wilson
(10)

Op 18 januari 1919 werd de vredesconferentie geopend in Parijs. Na veel discussies, legde het vredesverdrag Duitsland dingen op zoals 132 miljard goudmark (ongeveer 70 miljoen euro) als herstelbetalingen, een verlies van zijn grondgebied, een maximum van 100.000 mannen in zijn leger, enz. Het Duitse militarisme zou zo geen bedreiging meer zijn voor Europa. De grootmachten vroegen Duitsland – die niet aan de onderhandelingen kon deelnemen – om het verdrag gewoon te tekenen, wat als een grote verontwaardiging werd opgenomen door de Duitsers, die het

⁵⁴ Andriessen, Hans, ‘Het verdrag van Versailles en de Duitse herstelbetalingen’ (4 december 2019). <<https://historiek.net/het-verdrag-van-versailles-en-de-duitse-herstelbetalingen/44977/>> [16 juli 2020].

⁵⁵ Wijdevan, Ivo van de, ‘Het verdrag van Versailles: Het is gemakkelijker oorlog te voeren dan vrede te sluiten’ (oktober 2008). <<https://www.historischnieuwsblad.nl/het-verdrag-van-versailles/>> [6 augustus 2020].

vredesverdrag van Versailles als een *diktat* opvatten. Toch heeft Duitsland het verdrag op 28 juni 1919 ondertekend.⁵⁶

Wat de *Veertien Punten* van Wilson betreft, werd er weinig opgenomen in het verdrag van Versailles. Het beetje dat er werd overgenomen is het laatste punt, over de Volkenbond. Die werd op 25 januari 1919 opgericht. Van de Wijdeven legt in zijn artikel uit dat ‘om zijn ideaal van de Volkenbond te kunnen verwezenlijken had [Wilson] veel concessies moeten doen, en dat had zijn populariteit geen goedgegaan’.⁵⁷ Ook in de Verenigde Staten heeft de Amerikaanse President populariteit verloren door zijn lange afwezigheid. Hij was in feite in Europa gebleven tijdens enkele maanden. Daardoor heeft hij de volgende verkiezingen verloren. Bovendien heeft de Amerikaanse Senaat het vredesverdrag van Versailles niet geratificeerd en dus werden de Verenigde Staten geen lid van de Volkenbond.⁵⁸ Duitsland mocht, tot hun grote spijt, zelf geen lid worden ervan omdat het nog steeds een vijand was in de ogen van de Geallieerden. Ze konden alleen lid worden eens ze bewijs konden leveren van hun naleving van de door het vredesverdrag gefixeerde internationale plichten en hun democratische werking. Ze werden uiteindelijk officieel lid in 1926 (Guieu 2011: 61/72).

9.3. Wilson en het activisme

In Wilsons *Veertien Punten* is er sprake van het zelfbeschikkingsrecht: in punt 5 voor volkeren in de kolonies, in punt 10 voor Oostenrijk-Hongarije, in punt 11 voor de Balkanvolkeren en in punt 12 voor de door Turkije bezette volkeren. Bij het vernemen van Wilsons punten begonnen nationalist in verschillende landen hun

⁵⁶ Wijdeven, Ivo van de, ‘Het verdrag van Versailles: Het is gemakkelijker oorlog te voeren dan vrede te sluiten’ (oktober 2008). <<https://www.historischnieuwsblad.nl/het-verdrag-van-versailles/>> [6 augustus 2020].

⁵⁷ Wijdeven, Ivo van de, ‘Het verdrag van Versailles: Het is gemakkelijker oorlog te voeren dan vrede te sluiten’ (oktober 2008). <<https://www.historischnieuwsblad.nl/het-verdrag-van-versailles/>> [6 augustus 2020].

⁵⁸ ‘Wilson Thomas Woodrow (1856-1924)’. <<https://www.universalis.fr/encyclopedie/thomas-woodrow-wilson/>> [15 juli 2020].

onafhankelijkheid uit te roepen, zich baserend op Wilsons zelfbeschikkingsrecht.⁵⁹ Ook de Flaminganten betrokken dat principe ‘logischerwijs’ op zichzelf (Vandenbroucke 2013: 151).

Al begin 1917 schreef Brunclair een artikel voor het studententijdschrift *De Goedendag* waarin hij het feit betreurde dat Woodrow Wilson in zijn rede voor de Amerikaanse Senaat op 22 januari 1917 ‘alle onderdrukte rassen aanstipt, behalve [...] de Vlamingen’ (Vandenbroucke 2013: 93).

De naar Nederland gevluchte activisten hebben aan de Amerikaanse President Wilson een telegram gestuurd dat, volgens Elias (1969: 66) ‘ondertekend [werd] door [René] De Clercq, Leo Meert, Karel Van den Oever en Dirk De Vos’. Die maakten deel uit van het Vlaamsch Comité. Het telegram maakte deel uit van het memorandum *Pro Flandria Servanda*, dat nu een boek is geworden. Daarmee vroegen de activisten het herstel van België met een erkenning van de rechten van het Vlaamse volk en zijn autonomie.⁶⁰ Lode Wils (1974: 213) vertelt ons dat de activisten in 1917 een strooibiljet hadden verspreid waarop er geschreven werd: ‘De Vlaamse strijders der voorlinie willen voor Vlaanderen hetzelfde recht als President Wilson aan elk volk erkent: “Vrije beschikking over zichzelf”’. Ze vroegen dus een Vlaams bestuur, een Vlaams leger en de vervlaamsing van de Hogeschool van Gent. Kort gezegd verzochten ze om het zelfbeschikkingsrecht voor Vlaanderen. Jammer genoeg voor de activisten kreeg hun verzoek geen positief resultaat.

9.4. Wilson in ‘De aftocht’

De Amerikaanse President Wilson blijkt ook te verschijnen in Paul van Ostaijens gedicht ‘De aftocht’ soms op een directe wijze en soms op een indirecte manier, zoals het geval is in de volgende verzen:

⁵⁹ Wijdevan, Ivo van de, ‘Het verdrag van Versailles: Het is gemakkelijker oorlog te voeren dan vrede te sluiten’ (oktober 2008). <<https://www.historischnieuwsblad.nl/het-verdrag-van-versailles/>> [6 augustus 2020].

⁶⁰ Hees, Pieter van, ‘Activisme’. <<https://nevb.be/wiki/Activisme>> [24 juli 2020].

de keizer verklaart
(alle monarchen verklaren dat is hun stiel)
demokratisering van de regering
maar moed houden
14 punten
14 knoppen
(*Verzamelde gedichten* 1996: 411)

Wilson verschijnt hier op een impliciete manier omdat er van zijn vredesprogramma van veertien punten gesproken wordt.

Ook interessant om te zien in de vorige verzen is dat het de keizer Wilhelm II is die de democratisering verklaart, maar dat dit in werkelijkheid niet zo was. De verklaring was die van prins Max von Baden. Op 5 oktober 1918 verklaarde hij, als nieuwbenoemde kanselier, aan de *Reichstag* dat de nieuwe regering ‘parlementair en democratisch’ zou zijn. Daar heeft hij ook gezegd dat hij positief stond tegenover de vrede voorgesteld zoals in de *Veertien Punten* van Wilson (Snoeck 1984: 73).

Bovendien verwachtten de Duisters hun heil van dit programma. Ze dachten dat de door de Amerikaanse President voorgestelde Volkenbond een middel zou zijn om de wreedheid van de overwinnaars niet te moeten ondergaan. Het zou een middel zijn om eruit te komen aan het einde van de oorlog. Op 22 oktober 1918 bespreekt zelf de kanselier Von Baden het idee van een Volkenbond als een bron van troost en van nieuwe kracht (Guieu 2011: 69). Misschien is het daarvoor dat Paul van Ostaïen ‘maar moed houden’ heeft geschreven, die onmiddellijk gevolgd wordt door ‘14 punten’. Het lijkt er op dat deze punten een oplossing zouden zijn voor de burgers maar ook voor de Duitsers. Ze kregen moed door Wilsons programma na de oorlog (De Ridder 2006: 809). De Duitsers waren trouwens nooit opgehouden met het geloven in wereldvrede op basis van schikkingen en in de stichting van een Volkenbond, voordat ze het vredesverdrag zelf hadden gezien. Ze geloofden in Wilsons programma maar waren echt teleurgesteld wanneer ze het verdrag moesten ondertekenen (Guieu 2011: 72/74).

De twee volgende verzen bevatten expliciet de naam van Wilson: ‘alle Männer saufen alle Männer saufen / nur der kleine Wilson nicht’ (*Verzamelde gedichten*

1996, 411-412). Volgens Snoeck (1984: 76) is het een overbekend Duits volkslied. Deze werd ‘door dronken soldaten’ gezongen. De ironie bevindt zich hier in het feit dat Wilson uit een protestantse familie komt, die kon bijgevolg geen alcohol drinken.

Ten slotte verschijnt Wilson nog een keer op een expliciete wijze, na de toejuichingen voor Mercier en Adolphe Max:

Wilson panopticumheld
ideologie van vegetariëse restaurants
de mens is goed enz. enz.
je weet wel
(*Verzamelde gedichten* 1996: 413)

Hier wordt de Amerikaanse President met een panopticumheld vergeleken. Het woord ‘panopticum’ heeft twee betekenissen volgens het *Algemeen Nederlands Woordenboek*.⁶¹ Het is ofwel een wassenbeeldenmuseum ofwel een cirkelvormige gevangenis met veel glas. De eerste betekenis impliceert het idee van het valse. Het suggereert dus dat Wilson geen echte held is geworden voor de Duitsers en de activisten. De reden daarvoor is dat deze laatste veel verwachten van Wilsons punten en deze niet werden gerealiseerd. De tweede betekenis kan misschien suggereren dat hij de held is van een gevangenis. Hier wordt geïmpliceerd dat hij geen goed heeft gedaan: de Duitsers leven ‘in gevangenis’ omdat hun verwachtingen niet uitgekomen waren.

Deze passage toont Van Ostaijens desillusie over Wilsons programma dat, volgens Matthijs de Ridder (2006: 810) een ‘halfslachtige pseudo-idealistische filosofie’ was. De President dacht naïef dat de mensheid goed was en dat alles wel goed gaat als iedereen in dezelfde richting kijkt, vandaar Van Ostaijens ‘de mens is goed enz. enz.’. Het volgende vers ‘je weet wel’ is dan weer intrigerend volgens De Ridder omdat het een beetje klinkt als ironie, het lijkt alsof Van Ostaijen het niet dacht.

⁶¹ <http://anw.inl.nl/article/panopticum#117954> [29 juli 2020].

Katleen Debras...

Wellicht omdat ‘Van Ostaijen zijn vertrouwen kwijtgeraakt [is] in de gewone man’
(De Ridder 2006: 810).

10. Emile Vandervelde

Emile Vandervelde was op 25 januari 1866 in Elsene geboren en is in een liberaal burgerlijk milieu opgegroeid. Hij stierf op 27 december 1938 in Brussel. Hij was een prominente figuur van het socialisme in België maar ook in het buitenland.⁶²

Hij was een lid van de Belgische Werkliedenpartij (BWP) vanaf 1889 tot aan zijn dood in 1938. Hij werd meerder malen minister; hij werd minister van Staat in augustus 1914, daarna droeg de Broqueville, Vandervelde voor als minister van de militaire en de burgerlijke intendance op 28 januari 1916, wat hij aannam (Polasky 1995: 100).⁶³ Hij was tijdens de oorlog een minister in ballingschap in Sainte-Adresse in Frankrijk (Polasky 1995: 98). Vandervelde werd ook minister van Buitenlandse Zaken in 1925 (Polasky 1995: 166). De Belgische socialist was ook een tijdje voorzitter van de Tweede Internationale en ook van de opvolger daarvan, de Socialistische Arbeiders-Internationale (Polasky 1995: 12).

Omdat hij zowel voorzitter van de Internationale was als minister van de Belgische regering, belichaamde Vandervelde de bestrijdingen tussen het socialistische internationalisme en het patriottische nationalisme (Polasky 1995: 96). Toch veranderden zijn opvattingen tijdens de oorlog: zijn internationale toekomstplannen werden steeds meer nationale toekomstplannen. Zijn patriottisme leidde tot de ontwikkeling van zijn democratisch-socialisme (Polasky 1995: 113).

Na de Eerste Wereldoorlog vroeg Paul Hymans, de minister van Buitenlandse Zaken, aan elk van de drie partijen in België om een vertegenwoordiger van hun partij te benoemen om de Belgische belangen te verdedigen tijdens de

Emile Vandervelde
(11)

⁶² Peiren, Luc, 'Vandervelde, Emile'. <https://nevb.be/wiki/Vandervelde,_Emile> [22 juli 2020].

⁶³ Er werd ook gebruik gemaakt van de volgende website: 'Emile Vandervelde' (januari 2020). <<https://www.britannica.com/biography/Emile-Vandervelde>> [15 augustus 2020].

vredesonderhandelingen in Versailles. Hymans was de vertegenwoordiger van de liberalen, Vandervelde, die van de socialisten, en die van de katholieken was Jules van den Heuvel, vorig Minister van Justitie. Veel socialisten waren in 1918 noch tevreden over de keuze van Hymans noch van Vandervelde. Wat Vandervelde betreft, zeiden ze dat eenzelfde persoon niet de belangen van de socialistische partij en de nationalistische belangen kon vertegenwoordigen. Toch heeft Vandervelde zijn opvattingen kunnen doordrukken, zeggend dat hij als vertegenwoordiger van de Belgische regering ook de belangen van de Belgische proletariaat kon verdedigen (Polasky 1995: 111-112).

Van den Heuvel, Hymans en Vandervelde waren het er niet over eens wat de Belgische standpunten waren die ze in Versailles moesten voorstellen. Aan de ene kant wilden de eerste twee het annexeren van de in 1839 verloren grondgebieden, dit wild zeggen dat Luxemburg en het Hollandse Limburg deel moesten maken van België maar daar was Emile Vandervelde het niet eens mee. Deze laatste vond dat deze eis ‘annexionistisch’ was en dat het strijdig was met wat ze aan President Woodrow Wilson hadden beloofd: een vredesverdrag op basis van zijn *Veertien Punten* (Polasky 1995: 112). Volgens het boek *Emile Vandervelde, Le Patron*, was Hymans zeker dat Vandervelde hun opvattingen zou steunen. Jammer voor hem, ontkende Vandervelde alle ideeën die met de annexatie verbonden waren, wat noch de liberalen als de katholieken kon behaagen (Polasky 1995: 112).

Op 29 april 1919 ging Hymans, samen met Vandervelde en van den Heuvel, de Belgische gedachten aan de Grote Vier⁶⁴ voorstellen. Hun eisen werden niet tot stand gebracht, wat volgens Hymans de schuld van Vandervelde was (Polasky 1995: 112). Toch heeft Vandervelde invloed gehad tijdens de vredesonderhandelingen als vertegenwoordiger van de socialistische partij en slaagde hij erin om clausules te krijgen in het belang van de arbeiders, bijvoorbeeld een clausule die pleitte voor een werkdag van 8 uur (Polasky 1995: 112)⁶⁵. Zoals eerder vermeld kreeg België uiteindelijk door het vredesverdrag van Versailles de Oostkantons van Duitsland, 2 miljard goudmark en een vaste zetel in de Herstel Commissie, die pas zal worden

⁶⁴ Term die verwijst naar Groot-Brittannië, Frankrijk, Italië en de Verenigde Staten.

⁶⁵ Er werd ook gebruik gemaakt van de volgende website: ‘Emile Vandervelde’ (januari 2020). <<https://www.britannica.com/biography/Emile-Vandervelde>> [15 augustus 2020].

gesticht in 1921. De Belgen hadden toch het gevoel dat ze achtergelaten en genegeerd werden door de Grote Vier (Van Ypersele en Tixhon 2000: 63).

Door zijn rol als minister van Justitie van 1918 tot 1921 kwamen verschillende grote strafhervormingen, bijvoorbeeld wetten betreffende de bescherming van slachtoffers van discriminatie en onderdrukking, en wetten die huurverhoging en illegale uitzetting beperkten. Hij heeft ook een sanatorium geopend om gevangenen met tuberculose te genezen en het Instituut voor criminologie gesticht (Polasky 1995: 135-136).

10.1. Vandervelde en het activisme

Van Ostaijen had geen vertrouwen in de socialist Emile Vandervelde (Borgers 1996: 272). Hij schreef zelfs in een brief aan Oscar Jespers en zijn vrouw Mia in november 1920 dat hij van mening was dat Vandervelde niets met socialisme had te doen (Borgers 1996: 274).

In 1898 verdedigde Vandervelde de Gelijkheidswet die voor het Nederlands als officiële taal naast het Frans in België eiste. Toch erkende hij de natuurlijke overheersing van het Frans als internationale taal. Hij koos dus geen kamp en bleef de belangen van beide kampen verdedigen, wat niet altijd goed beviel (Polasky 1995: 152).

De socialist Vandervelde rechtvaardigde zijn bescherming voor de Vlaamse zaak met een marxistische context van de klassenstrijd. Hij keurde de Waalse socialisten af die hij zag als de burgerij die de arbeiders, de boeren en het huispersoneel misprijzend aankeek door hun taal (Polasky 1995: 152). Wat de eis van de vernederlandsing van de Gentse universiteit betreft pleitte hij voor, maar toch kon hij ook de Walen begrijpen die tegen de uitzetting waren van de Franstalige leraars en studenten die daar al werkten en studeerden. De oorlog dwong Vandervelde tot de erkenning van de urgentie van de Vlaamse kwestie. Hij had de loopgraven bezocht en kon bijna niet met de soldaten van de arbeidersklasse communiceren. Uiteindelijk veranderde Vandervelde van mening: er werd in verschillende artikelen van 1922 in *Le Peuple* gezegd dat hij immers voor de uitzetting van die leerkrachten

en studenten was (Polasky 1995: 152). Maar was wel tegen de oprichting van een andere Nederlandstalige universiteit, door de financiële problemen.⁶⁶

Bovendien ontstond er in de eerste jaren na de oorlog een beweging om amnestie te eisen. Over deze kwestie voor amnestie voor de van collaboratie beschuldigde activisten, was Vandervelde een sterke tegenstander. Hij geloofde dat geen clementie kon betoond worden ten opzichte van personen die hun land hadden verraden voor hun eigen belang. Hij dacht ook dat het deze verraders de mogelijkheid zou

*Vandervelde in de loopgraven
niet ver van Diksmuide 1915
(12)*

geven om terug aan de politiek deel te nemen. Het antwoord van de regering, en dus van Vandervelde, was duidelijk: ‘Non ! Vingt mille fois non, au nom des vingt mille soldats qui sont morts pour le pays !’ (Nee! Twintig duizend keer nee, uit name van de twintig duizend soldaten die gestorven zijn voor hun land!)⁶⁷ (Monballyu 2014: 396-398). Minister van Justitie Vandervelde was niettemin bereid om soms het koninklijk genaderecht te vragen. Jos Monballyu verklaart in zijn boek dat Vandervelde daarover zei: ‘Au nom du gouvernement nous disons: La grâce oui, l’amnistie, non !’ (Namens de regering zeggen we: gratie ja, amnestie, nee!)⁶⁸ (Monballyu 2014: 398) Vandervelde was niet tegen de voorlopige en voorwaardelijke invrijheidstelling van de activisten op voorwaarde dat de ze zich niet met de politiek mochten inlaten. Wat Van Ostaijen betreft was hij al naar Duitsland gevlucht aan het einde van de oorlog. Bij zijn terugkeer meldt hij zich bij de autoriteiten en kreeg hij amnestie. Hij werd dus op 3 mei 1922 definitief vrijgesteld van ‘iedere vervolging inzake zijn activistisch optreden’ (Buelens 1996: 474). Hij moest wel in december 1921 zijn dienstplicht uitvoeren.

⁶⁶ Peiren, Luc, ‘Vandervelde, Emile’. <https://nevb.be/wiki/Vandervelde,_Emile> [22 juli 2020].

⁶⁷ Eigen vertaling

⁶⁸ Eigen vertaling

10.2. Vandervelde in ‘De aftocht’

Een laatste verwijzing naar een politiek figuur is dat van de Belgische socialist Emile Vandervelde. Er wordt naar hem verwezen met de zin ‘Allons travailler zegt de slimmerik’ (*Verzamelde gedichten* 1996: 413), maar ook op de laatste pagina wordt ‘allons travailler’ geschreven (*Verzamelde gedichten* 1996: 419). De slimmerik verwijst naar Emile Vandervelde, terwijl ‘Allons travailler’ deel blijkt uit te maken van zijn, op 14 november 1918, gehouden redevoering in het Brusselse Volkshuis. Men kan in een artikel van Karel van de Woestijne de complete rede vinden. Hier is het deel met Vandervelde’s woorden ‘Allons travailler’:

Vier jaar hebben wij hard gewerkt. Maar zullen wij daarom nu aan rust gaan denken? Neen, nimmer! Meer dan ooit moet de leus klinken dat Zola's boek ‘l'Oeuvre’ besluit: ‘Allons travailler!’ (Van de Woestijne 1992: 449)

Het was dus een beroep op de Belgische bevolking om het land te herbouwen. Volgens Gille, Ooms en Delandsheere (1919: 435) zou Vandervelde ook gezegd hebben dat ze een democratie hadden te stichten en een Internationale te herstellen. Daar sprak hij ook over het algemeen eenvoudig stemrecht. Hij zei dat de arbeiders het hadden verdiend dankzij hun offers en moeite om het vaderland te verdedigen tijdens de oorlog (Vreugde 2018: 244).

Deze oproep van de socialist naar een wederopbouw beviel de dichter Paul van Ostaijen niet. Er zijn, zoals Spinoy (2021) suggereert, verschillende redenen daarvoor. De eerste reden is dat Paul van Ostaijen een tabula rasa wilde om een nieuwe samenleving op te bouwen, en geen wederopbouw.

Bovendien waren alle radicale communisten en dus ook Van Ostaijen tegen de socialisten omdat ze dachten dat ze een zekere verantwoordelijkheid hadden voor de oorlog (Spinoy 2021). Ze hadden immers met de oorlogskredieten ingestemd en niets gedaan om de oorlog te stoppen (Vandenbroucke 2013: 197). Het stoppen van de oorlog was immers een van de doelstellingen van de Tweede Internationale maar werd niet bereikt. Na de Duitse goedkeuring van de oorlogskredieten bereidden de Franse, Belgische en Engelse socialisten zich voor om hun kapitalistische regering

te ondersteunen. Van Ostaijen was ook tegen socialisten zoals Vandervelde omdat hij van mening was dat deze de Vlaamse Beweging tot een taalkwestie reduceerden, en dat ze ‘hun medewerking verleenden aan de restauratie van het burgerlijk bestel, dat in zijn visie de Grote Oorlog had voortgebracht’ (Vandenbroucke 196).

Ten slotte wordt de oproep in het Frans geformuleerd. Zo bevestigt Van Ostaijen opnieuw de overheersing van de Franse taal, die de taal van de heersende klassen was in die periode (Spinoy 2021).

11. Conclusie

Paul van Ostaijen werd een van de weinige activisten die tijdens de oorlog van 14-18, met de Duitsers gecollaboreerd hebben voor het verwezenlijken van de Vlaamse eisen. Door het aanvaarden van de *Flamenpolitik* konden de Vlamingen van een eigen bestuur en een eigen universiteit genieten. Van Ostaijens desillusie kwam aan het einde van de oorlog wanneer Duitsland de oorlog verloor wat de mislukking van zijn activistische plannen betekende. Hij besliste kort voor de wapenstilstand om naar Duitsland te vluchten, ter angst voor een repressie van de Belgische regering ten opzichte van de activisten. Daar ontwikkelde hij communistische sympathieën.

Over de dichtbundel *Bezette Stad* kunnen we concluderen dat het sterk beïnvloed werd door Van Ostaijens politieke-ideologische opvattingen. Op het moment van het schrijven van de bundel was Van Ostaijen al beïnvloed door heel wat verschillende politieke gebeurtenissen: activisme, wapenstilstand, restauratie van de Belgische regering na de oorlog, de Duitse revolutie en het vredesverdrag van Versailles. Van Ostaijens standpunt tegenover deze gebeurtenissen is te vinden in het gedicht 'De aftocht'.

In dit gedicht spreekt hij over zijn politieke activistische en later communistische opvattingen door het gebruik van ironie. Spot en negativiteit zijn immers twee sleutelwoorden wanneer men dit gedicht leest. 'De aftocht', dat zijn visie van het einde van de oorlog in Antwerpen vertelt, ironiseert de overwinning van België. Ook zijn teleurstelling over de mislukking van zijn aspiraties is belangrijk in het gedicht.

Als activist was Paul van Ostaijen tegen de Belgische Franstalige overheid en dus ook van het katholicisme. Zijn Vlaams-nationalistische opvattingen zijn te vinden in de titel die hij aan zijn gedicht heeft gegeven. De overwinning werd daardoor als iets negatiefs gezien. Zijn haat voor het trio 'godsdienst, vorst en staat' is ook merkbaar in de lectuur van het gedicht door de verwijzingen naar kardinaal Mercier en de burgemeester Adolphe Max en de geïroniseerde vreugde die met hen geassocieerd is.

Als communist was hij tegen het kapitalisme van België en het socialisme. We kunnen dat merken door de verwijzingen naar de communist Lieb knecht, voor wie

hij veel sympathie had, en de socialist Vandervelde. Het socialisme werd immers niet door de communisten aanvaard wegens de socialistische goedkeuring van de oorlog. Er wordt ook verbitterd verwezen naar Vandervelde ('allons travailler') in 'De aftocht' omdat hij voor de heropbouw was van het land.

Een andere verwijzing is die naar de Amerikaanse President Wilson en zijn pseudo-idealisme. Dat bleek uit de teleurstelling van de Vlamingen, die in het zelfbeschikkingsrecht een oplossing zagen voor hun eisen, maar ook voor de Duitsers, die eigenlijk geen heil konden vinden in het vredesverdrag van Versailles.

12. Bibliografie

12.1. Literatuurbronnen

Andriessen, Hans, 'Het verdrag van Versailles en de Duitse herstelbetalingen' (4 december 2019). <<https://historiek.net/het-verdrag-van-versailles-en-de-duitse-herstelbetalingen/44977/>> [16 juli 2020].

Basse, Maurits, *De Vlaamsche beweging van 1905 tot 1930*. Gent: Van Rysselberghe & Rombaut, 1930-1933.

Benbow, Mark E., 'Wilson, Woodrow', in: Ute Daniel en anderen (red.), *1914-1918 Online. International Encyclopaedia of the First World War*. Berlin: Freie Universität Berlin, 2017. <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/wilson_woodrow#GND_118643401> [15 augustus 2020].

Bogman, Jef, 'Stemmen van de stad. Over Van Otaijens *Bezette Stad*, in: *Literatuur* 5 (1988), pp. 68-74.

Borgers, Gerrit, *Paul van Ostaijen. Een documentatie*. Amsterdam: Bert bakker, 1996.

Boudens, Robrechts, *Kardinaal Mercier en de Vlaamse beweging*. Leuven: Davidsfonds, 1975.

Buelens, Geert, 'Een avantgardist is (g)een groep. Over de wankelende avantgardestatus van de flaminganten tijdens het interbellum' in: Hubert F. en anderen (red.), *Avantgarde! Voorhoede?: Vernieuwingbewegingen in noord en zuid opnieuw beschouwd*. Nijmegen: Vantilt, 2002, pp. 92-102, 223-224.

Buelens, Geert, 'Profeten van het licht: Paul van Ostaijen dicht over Van Gogh', in *Literatuur* 20, nr. 1 (2003), pp. 31-32. <https://www.dbnl.org/tekst/_lit003200301_01/_lit003200301_01_0013.php> [1 augustus 2020].

Buelens, Geert, *Van Ostaijen tot heden: Zijn invloed op de Vlaamse poëzie*. Nijmegen: Vantilt, 2008.

Connolly, James en anderen, red., *En territoire ennemi 1914-1949: Expériences d'occupation, transferts, héritages*. z.p.: Presses universitaires du septentrion, 2018.

Cooremans, Lucien en Mina Martens, *Adolphe Max*. Bruxelles: Weissenbruch, 1964.

Courtois, Luc, 'Mercier, Désiré Joseph', in: Ute Daniel en anderen (red.), *1914-1918 Online. International Encyclopaedia of the First World War*. Berlin: Freie Universität Berlin, 2017. <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/mercier_desire_joseph#GND_11858099X> [28 juli 2020].

Devoldere, Luc, 'Ces trains qui nous unissent : Aalst – Eigenbrakel / Braine-l'Alleud – Alost, un voyage belge', vert. Marnix Vincent, in : *Septentrion* 40, nr. 3 (2011), pp. 9-16. <https://www.dbnl.org/tekst/_sep001201101_01/_sep001201101_01_0068.php> [2 augustus 2020].

Dresse, Renée, 'La « question sociale »'. <https://www.mc.be/la-mc/qui/histoire/question_sociale> [12 juli 2020].

Ducange, Jean-Numa, 'Allemagne 1919/1923 : la révolution allemande, l'assassinat de Rosa Luxemburg et Karl Liebknecht' (19 april 2019). <<https://www.youtube.com/watch?v=nMhoPWbbCb4>> [2 juli 2020].

Elias, H.J., *Vijfentwintig jaar Vlaamse beweging. Hoofdstuk I*. Antwerpen: De Nederlandsche Boekhandel, 1969.

Fredericq, Paul, *Schets eener geschiedenis der Vlaamsche Beweging. Deel 3*. Gent: Ad. Hoste, 1909.

Giet, François, 'L'organisation de l'occupation'. <https://www.rtb.be/14-18/thematiques/detail_l-organisation-de-l-occupation?id=8286247> [7 augustus 2020].

Gille, Louis en anderen, *Cinquante mois d'occupation allemande. Vol. 4*. Bruxelles: Librairie Albert, Dewit, 1919.

Gonsalis, André, 'De socialisten en de grote oorlog'. <<https://www.vonk.org/de-socialisten-en-de-grote-oorlog/1.-de-aanloop-naar-de-oorlog.html>> [27 juli 2020].

Guieu, Jean-Michel, 'Les Allemands et la société des nations (1914-1926)', in: *Les cahiers Irice* 8, nr. 2 (2011), pp. 61-90. <<https://www.cairn.info/revue-les-cahiers-irice-2011-2-page-61.htm>> [29 juli 2020].

Hadermann, P., 'Moord en zelfmoord in Paul van Ostaijens oeuvre', in: *Verslagen en mededelingen van de koninklijke academie voor Nederlandse taal- en letterkunde* (1996), pp. 83-97.

Hees, Pieter van, 'Activisme'. <<https://nevb.be/wiki/Activisme>> [24 juli 2020].

Henri, Jaspar, 'L'opinion belge et les relations entre la Belgique et l'Allemagne', in: *Politique étrangère*, nr. 3 (1936), pp. 5-19.

Horne, John, *Vers la guerre totale: Le tournant de 1914-1915*. Paris: Tallandier, 2010.

<https://books.google.be/books/about/Vers_la_guerre_totale_Le_tournant_de_1914-1915.html?id=z79SCwAAQBAJ&redir_esc=y> [21 juli 2020].

Jones, Mark, 'Liebknecht, Karl Paul August Friedrich', in: Ute Daniel en anderen (red.), *1914-1918 Online. International Encyclopedia of the First World War*. Berlin: Freie Universität Berlin, 2016. <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/liebknecht_karl_paul_august_friedrich#GND_11857275X> [30 juli 2020].

Jonge, Pieter de, 'De troonrede van koning Albert I – 22 november 1918: Belgische vorst kondigde grote hervormingen aan' (22 november 2019). <<https://historiek.net/troonrede-1918-koning-albert-i/86218/>> [30 juli 2020].

Leemans, Guy, 'Van den Reeck, Herman'. <https://nevb.be/wiki/Van_den_Reeck,_Herman> [27 juli 2020].

Malfait, Valentin en anderen, *La première guerre mondiale*. (Dossier pédagogique). Bruxelles: Frédéric Delcor, 2014. <http://www.commemorer14-18.be/index.php?eID=tx_nawsecuredl&u=0&g=0&hash=52aed50665abec7699186b77d11fabf883f231e0&file=fileadmin/sites/WW1/upload/ww1_super_editor/ww1_editor/documents/brochure_pedagogique_14-18/brochure/DOB_WEB_04_09_14.pdf> [14 augustus 2020].

Margantin, Laurent, 'Dada ou la boussole folle de l'anarchisme', in: *Lignes* 16, nr. 1 (2005), pp. 148-159. <<https://www.cairn.info/revue-lignes-2005-1-page-148.htm>> [8 augustus 2020].

Monballyu, Jos, *Six centuries of criminal law: History of criminal law in the southern Netherlands and Belgium (1400-2000)*. Leiden/Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2014. <https://books.google.be/books?id=01H3AwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=fr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false> [26 juli 2020].

Monière, Denis, *Pour comprendre le nationalisme au Québec et ailleurs*. Montréal: Presses de l'université de Montréal, 2001. <<https://books.openedition.org/pum/15560?lang=fr>> [7 augustus 2020].

Moreau, Yves, 'Ecrits révélateurs du meurtrier de Liebknecht et de Rosa Luxemburg'. (17 januari 1995). <<https://www.humanite.fr/node/95368>> [27 juli 2020].

Mühlhausen, Walter, 'Social democratic party of Germany (SPD)', in: Ute Daniel en anderen (red.), *1914-1918 Online. International Encyclopaedia of the First World War*. Berlin: Freie Universität Berlin, 2016. <<https://encyclopedia.1914-1918->

online.net/article/social_democratic_party_of_germany_spd#GND_11857275X> [1 juli 2020].

Nagels, Jacques, 'La situation économique de la Flandre et le mouvement flamand', in: Brussels economic review 45, nr. 4 (2002), pp. 95-136.

Oppelland, Torsten, 'Governments, parliaments and parties (Germany)', in: Ute Daniel en anderen (red.), *1914-1918 Online. International Encyclopaedia of the First World War*. Berlin: Freie Universität Berlin, 2016. <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/governments_parliaments_and_parties_germany#GND_11857275X> [15 juli 2020].

Ostaijen, Paul, *Verzamelde gedichten. (Verzameld werk deel 1 + 2)*. Dertiende druk. Red. Gerrit Borgers. Amsterdam: Prometheus/Bert Bakker, 1996.

Oudheusden, Jan van, *De eerste wereldoorlog: Een geschiedenis*. Derde druk. Schiedam: Prometheus, 2018. <https://books.google.be/books?id=xmVgDwAAQBAJ&pg=PT202&lpg=PT202&dq=wilson+isolationisme+eerste+wereldoorlog&source=bl&ots=doEtDFu5RZ&sig=ACfU3U0035rdV0Xa07loPl90uMLTJyb0AQ&hl=fr&sa=X&ved=2ahUKEwjS6_eM5MzqAhUDKewKHdoCCi4Q6AEwCHoECAkQAQ#v=onepage&q&f=false> [3 augustus 2020].

Peiren, Luc, 'Vandervelde, Emile'. <https://nevb.be/wiki/Vandervelde,_Emile> [22 juli 2020].

Polasky, Janet, *Emile Vandervelde, la patron*. Bruxelles: Labour, 1995.

Reynebeau, Marc, *Dichter in Berlijn: De ballingschap van Paul van Ostaijen 1918-1921*. Groot-Bijgaarden: Globe, 1995.

Reynebeau, Marc, 'Geschapen als activistisch mannequin: Het politieke avontuur van Paul van Ostaijen in de eerste wereldoorlog', in: *Spiegel der Letteren* 39, nr. 2 (1997) pp. 161-181.

Reynebeau, Marc, 'Moraal en misverstand', in: Geert Buelens en anderen (red.), *De trust der vaderlandsliefde: Over literatuur en Vlaamse beweging 1890-1940*. Antwerpen: AMVC-Letterenhuis, 2005, pp. 93-109.

Ridder, Matthijs de, '“Ik ben een Vlaming, zuchtte de man”: Ironie in de Vlaamse beweging; een schets', in: *Dietsche Warande en Belfort* 151, nr. 5-6 (2006), pp. 804-813.

Schaepdrijver, Sophie de, 'Deux patries: La Belgique entre exaltation et rejet, 1914-1918', in: *Cahiers d'histoire du temps présent*, nr. 7 (2000), pp. 17-49.

Schaepdrijver, Sophie de, *La Belgique et la première guerre mondiale*. Vert. Claudine Spitaels en Vincent Marnix. Bruxelles: P.I.E.-Peter Lang, 2004.

Schaepdrijver, Sophie de, 'Making sense of the war (Belgium)', in: Ute Daniel en anderen (red.), *1914-1918 Online. International Encyclopaedia of the First World War*. Berlin: Freie Universität Berlin, 2017. <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/making_sense_of_the_war_belgium#GND_11858099X> [5 augustus 2020].

Snoeck, Robert, *Paul van Ostaijen en de zaak kardinaal Mercier: (een zo objectief mogelijk onderzoek)*. z.p.: Robert Snoeck, 1971.

Snoeck, Robert, *Paul van Ostaijen en zijn Bezette Stad (litteraire en zakelijke toelichtingen). Deel 3*. Gent: Snoeck, 1984.

Spinoy, Erik, 'Bezette Stad herrezen?' (26 juni 2014). <<https://www.dereactor.org/teksten/bezette-stad-herrezen>> [29 juli 2020].

Spinoy, Erik, *Histoire de la langue néerlandaise III: 1880-1940*, niet gepubliceerd cursus. Université de Liège, academiejaar 2017-2018.

Spinoy, Erik, *Littérature néerlandaise b : Moderne poëzie in Vlaanderen*, niet gepubliceerd cursus (ppt). Université de Liège, 2018.

Spinoy, Erik, ‘‘you’ve seen a lot of movies’: rereading Paul van Ostaijen’s *Occupied City* in light of the contemporary cinema culture in Belgium’, voor publicatie aanvaard door The Journal of Belgian History. Verschijnt in 2021.⁶⁹

Stralen, Hans van, ‘Vreemde woorden dansen op de plakborden: Over *Bezette stad* van Paul van Ostaijen’, in: *De uil van Minerva* 22, nr. 2-3 (2007-2009), pp. 119-124.

Streisand, Joachim, ‘La révolution de 1918 en Allemagne’, in: *Revue d’histoire moderne & contemporaine* 16, nr. 1 (januari-maart 1969), pp. 57-62. <https://www.persee.fr/doc/rhmc_0048-8003_1969_num_16_1_3183> [7 augustus 2020].

Trachet, Tim en Jan Ouvry, ‘Het begin van het einde van de eerste wereldoorlog: de veertien punten van Wilson’ (8 januari 2018). <<https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2018/01/08/het-begin-van-het-einde-van-de-eerste-wereldoorlog--de-veertien-/>> [14 juli 2020].

Vandenbroucke, Dieter, *Dansen op een vulkaan: Victor J. Brunclair: schrijver in een bewogen tijd*. Antwerpen: De bezige bij, 2013.

Vantorre, Liesbeth, *Het montageprincipe in literatuur en kunst in Vlaanderen: het geval Köhler*. Ongepubliceerde masterscriptie. Universiteit Antwerpen, 2007.

Volder, Jan de, *Kardinaal verzet: Mercier, de kerk en de oorlog van 14-18*. Tielt: Lannoo, 2014.

Vreugde Christian, ‘La révolution allemande à Bruxelles, 9 novembre – 18 novembre 1918’, in: *Cahiers bruxellois – Brusselse Cahiers* 1, nr. 1 (2018), pp. 201-273. <<https://www.cairn.info/revue-cahiers-bruxellois-2018-1-page-201.htm>> [14 augustus 2020].

⁶⁹ Suggestie van Prof. Spinoy

Vrints, Antoon, 'De *klippen des nationalismus*. De eerste wereldoorlog en de ondergang van de Duitse kolonie in Antwerpen', in: *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 10 (2002), pp. 7-41.

Vrints, Antoon, 'Activisme', in: Ute Daniel en anderen (red.), *1914-1918 Online. International Encyclopaedia of the First World War*. Berlin: Freie Universität Berlin, 2016a. <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/activisme#GlossaryTerm_Activisme> [25 juli 2020].

Vrints, Antoon, 'Flamenpolitik', in: Ute Daniel en anderen (red.), *1914-1918 Online. International Encyclopaedia of the First World War*. Berlin: Freie Universität Berlin, 2016b. <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/flamenpolitik#GlossaryTerm_Flemish_movement> [31 juli 2020].

Wever, Bruno de, *Greep naar de macht: Vlaams-nationalisme en nieuwe orde. Het vnv 1933-1945*. Tielt: Lannoo, 1994.

Wijdeven, Ivo van de, 'Het verdrag van Versailles: Het is gemakkelijker oorlog te voeren dan vrede te sluiten' (oktober 2008). <<https://www.historischnieuwsblad.nl/het-verdrag-van-versailles/>> [6 augustus 2020].

Wils, Lode, *Flamenpolitik en activisme: Vlaanderen tegenover België in de eerste wereldoorlog*. Leuven: Davidsfonds, 1974.

Wils, Lode, 'L'emploi des langues en matières judiciaires et administratives dans le royaume de Belgique', in: *Revue du Nord* 73, nr. 289 (januari-maart 1991), pp. 51-71. <https://www.persee.fr/doc/rnord_0035-2624_1991_num_73_289_4619> [31 juli 2020].

Witte, Els en Jan Craeybeckx, *Politieke geschiedenis van België sinds 1830: Spanningen in een burgerlijke democratie*. Antwerpen: Standaard wetenschappelijke uitgeverij, 1983.

Woestijne, Karel van de, *Verzameld journalistiek werk. Deel 9. Nieuwe Rotterdamsche Courant maart 1916 - september 1919* (ed. Ada Deprez). Gent: Cultureel Documentatiecentrum, 1992.

Wouters, Nico, 'Max, Adolphe E.J.H.'. <https://nevb.be/wiki/Max,_Adolphe_E.J.H.> [12 juli 2020].

Ypersele, Laurence van en Axel Tixhon, 'Célébrations de novembre 1918 dans le royaume de Belgique', in: *Vingtième siècle, revue d'histoire* 67, nr. 3 (juli-september 2000), pp. 61-78. <https://www.persee.fr/doc/xxs_0294-1759_2000_num_67_1_4595> [31 juli 2020].

Ypersele, Laurence van, 'Sortir de la guerre, sortir de l'occupation : Les violences populaires en Belgique au lendemain de la première guerre mondiale', *Vingtième siècle, revue d'histoire* 83, nr. 3 (juli-september 2004), pp. 65-74. <https://www.cairn.info/article.php?ID_ARTICLE=VING_083_0065#no45> [8 augustus 2020].

Ypersele, Laurence van, 'Max, Adolphe', in: Ute Daniel en anderen (red.), *1914-1918 Online. International Encyclopaedia of the First World War*. Berlin: Freie Universität Berlin, 2017. <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/max_adolphe#GND_138314667> [15 augustus 2020].

'21 mars 1917: Séparation administrative de la Belgique'. <<http://www.commemorer14-18.be/index.php?id=11197>> [7 augustus 2020].

'IIe Internationale'. <https://www.larousse.fr/encyclopedie/divers/II_e_Internationale/125050> [27 juli 2020].

'Een duidelijk vastberaden Adolphe Max'. <<https://focusonbelgium.be/nl/Kent%20u%20deze%20Belgen/een-duidelijk-vastberaden-adolphe-max>> [29 juli 2020].

'Emile Vandervelde' (januari 2020). <<https://www.britannica.com/biography/Emile-Vandervelde>> [15 augustus 2020].

‘Het kiessysteem’ (15 augustus 2010).
<<http://www.bpol.be/stemmenKiessysteem.php>> [13 augustus 2020].

‘Het modernisme tijdens en na de eerste wereldoorlog’.
<<http://zaan.be/lib/teksten/ostaijen.html>> [30 juli 2020].

‘Novembre 1916: Apparition d’un activisme wallon’. <<http://www.commemorer14-18.be/index.php?id=11181>> [29 juli 2020].

‘Ondertekening wapenstilstand eerste wereldoorlog (1918)’ (2 december 2019).
<<https://historiek.net/ondertekening-wapenstilstand-eerste-wereldoorlog-1918/38466/>> [24 juli 2020].

‘Paul van Ostaijen’. <<https://schrijversgewijs.be/schrijvers/van-ostaijen-paul-2/>> [15 juni 2020].

‘Wilson Thomas Woodrow (1856-1924)’.
<<https://www.universalis.fr/encyclopedie/thomas-woodrow-wilson/>> [15 juli 2020].

<http://anw.inl.nl/article/panopticum#117954> [29 juli 2020].

12.2. Afbeeldingen

(1) Spinoy, Erik, *Littérature néerlandaise b : Moderne poëzie in Vlaanderen*, niet gepubliceerd cursus (ppt). Université de Liège, 2018.

(2) Borgers, Gerrit, *Paul van Ostaijen. Een documentatie*. Amsterdam: Bert bakker, 1996. (p. 197)

(3) ‘Karl Liebknecht’ (9 augustus 2020).
<<https://www.britannica.com/biography/Karl-Liebkecht>> [16 augustus 2020].

(4) Spinoy, Erik, *Littérature néerlandaise b : Moderne poëzie in Vlaanderen*, niet gepubliceerd cursus (ppt). Université de Liège, 2018.

(5) ‘Désiré-Joseph Mercier’ (januari 2020).
<<https://www.britannica.com/biography/Desire-Joseph-Mercier>> [16 augustus 2020].

- (6) <<http://14-18.bruxelles.be/index.php/fr/affiches/89-fr/affiches/1914/aout?start=14>> [16 augustus 2020].
- (7) Cooremans, Lucien en Mina Martens, *Adolphe Max*. Bruxelles: Weissenbruch, 1964.
- (8) Benbow, Mark E., 'Wilson, Woodrow', in: Ute Daniel en anderen (red.), *1914-1918 Online. International Encyclopaedia of the First World War*. Berlin: Freie Universität Berlin, 2017. <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/wilson_woodrow#GND_118643401> [16 augustus 2020].
- (9) 'Woodrow Wilson' (april 2020). <<https://www.britannica.com/biography/Woodrow-Wilson>> [16 augustus 2020].
- (10) 'Woodrow Wilson' (april 2020). <<https://www.britannica.com/biography/Woodrow-Wilson>> [16 augustus 2020].
- (11) 'Emile Vandervelde' (januari 2020). <<https://www.britannica.com/biography/Emile-Vandervelde>> [15 augustus 2020].
- (12) Polasky, Janet, *Emile Vandervelde, la patron*. Bruxelles: Labour, 1995.